

IN HAARLEM STAAT EEN HUIS...

600 jaar zorgen voor kinderen

CLARA BRINKGREVE

met tekeningen van
Charlotte Dematons

1394 1994

STICHTING GEREFORMEERD OF BURGERWEESHUIS

De Regentschap van het Gereformeerd of Burgerweeshuis
heeft het genoegen U dit boek aan te bieden
ter gelegenheid van het 600-jarig jubileum

G.D. Bredius-Gockinga, voorzitter

Haarlem, 28 oktober 1994.

IN HAARLEM STAAT EEN HUIS...

600 jaar zorgen voor kinderen

CLARA BRINKGREVE

met tekeningen van Charlotte Dematons

Inhoud

Inleiding	7
1394	
Het begin: een ridderverhaal	8
■ Haarlem, een welvarende stad	10
■ De weg naar de hemel	12
■ Een huis voor de armen	14
1494	
■ Armoede en opstand	17
■ Zorg voor steeds meer armen	19
■ Oud en jong onder één dak	21
1594	
■ De stad bloeit op	22
■ Wie niet werkt zal niet eten	24
■ Alleen voor Haarlemse kinderen	28
1694	
■ Wel ruimte, geen werk	31
■ Hoe meer mensen, hoe meer zorgen	33
■ Orde en regelmaat	35
1794	
■ De wereld in rep en roer	36
■ Gebrek en armoede	38
■ Nog meer regels	40
■ Enkele bewoners	42
1894	
■ Nieuwe tijden breken aan	45
■ Wie zorgt voor al die armen?	47
■ Naar één groot gezin	49
■ Wie wonen er in het Huis?	51
1894-1994	
■ Een wereld van verschil	52
1994	
■ Van één groot Huis tot vele kleine huizen	56
■ Wie wonen er in al die huizen?	58
Als je nog meer wilt weten	60
Verantwoording van de illustraties	61

■ = de geschiedenis van de stad Haarlem

■ = de zorg voor de armen

■ = de geschiedenis van het Huis

1394–1994 Inleiding

Alleen op de wereld in:

1394
1494 1594
1694 1794
1894 1994

De eerste jaren van je leven heb je iemand nodig. Iemand die voor je zorgt, die je liefde, eten en kleren geeft. En je wegwijs maakt in het bestaan. Als alles goed gaat heb je daar je ouders voor. Maar er gaat wel eens wat mis. Vroeger en ook nu nog. Dan kan het gebeuren dat je helemaal alleen op de wereld staat. Als je geluk hebt zijn er anderen die je dan helpen. Dat gold vroeger en dat geldt nu.

In Haarlem werd in 1394 een Huis gesticht waar men zich het lot van weeskinderen ging aantrekken. Deze instelling bestaat nog in 1994 en biedt zeshonderd jaar later nog steeds onderdak aan kinderen en jongeren die dat nodig hebben. Maar 'alleen op de wereld' in het Haarlem van 1394 is toch wel iets anders dan 'alleen op de wereld' in het Nederland van 1994. Daar zit een verhaal van zeshonderd jaar tussen. Alleen al dit: tot honderd

jaar geleden stierven er veel meer mensen op jonge leeftijd. Vaak als hun kinderen nog klein en afhankelijk waren. Dat wil zeggen dat er eeuwenlang zoveel weeskinderen waren dat weeshuizen een bittere noodzaak waren. De kinderen die in dergelijke huizen terechtkwamen bleven daar tot ze op eigen benen konden staan. Tegenwoordig, anno 1994, zijn er nauwelijks meer weeskinderen in Nederland. Door ontwikkelingen in de medische wetenschap en verbeteringen in de levensomstandigheden van grote groepen mensen nam het aantal wezen rond 1900 snel af. En dat bleef zo doorgaan. Tegenwoordig worden de meeste mensen ouder dan zeventig. Dan zijn hun kinderen al lang en breed volwassen en zelfstandig.

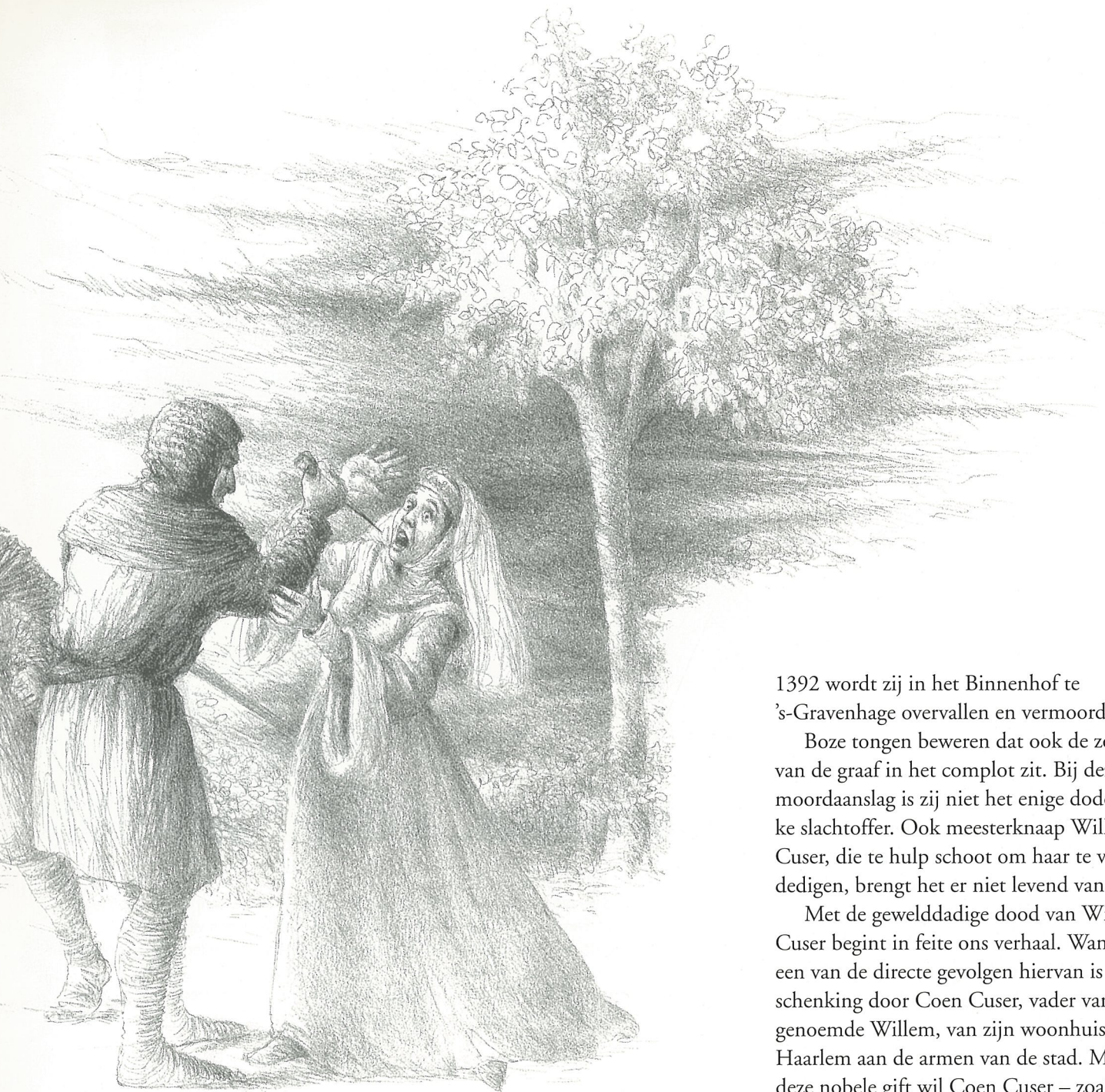
Maar er zijn nog altijd kinderen die – meestal tijdelijk – een andere plek nodig hebben, omdat er thuis

problemen zijn. Tegenwoordig kunnen zij in de huizen van de genoemde Haarlemse instelling terecht.

In dit boek wordt de geschiedenis van dit Huis in Haarlem en zijn bewoners verteld en verbeeld. Met grote sprongen van eeuw naar eeuw, vanaf de stichting van het Huis in de wereld van 1394 tot aan deze tijd toe. Eerst is het beeld van de bewoners nog onscherp, want de archieven vertellen nauwelijks iets over hen. Later krijgen de kinderen die in het Huis wonen steeds meer gezicht omdat over het dagelijks leven meer is opgeschreven. Geplaatst tegen de achtergrond van stad en armenzorg van dat moment ontstaat een beeld. Een beeld van zes eeuwen streng geregeld, maar wel beschermd kinderleven in een steeds andere, maar altijd harde buitenwereld. Zonder de bescherming van zo'n huis hadden veel kinderen het niet gered in die zeshonderd jaar.

1394 Het begin: een ridderverhaal

Hertog Albrecht van Beieren, in die tijd ook graaf van Holland, heeft een liefje, genaamd Aleida van Poelgeest. Of ze veel invloed kan uitoefenen op de graaf is niet bekend, maar wel is zeker dat ze vijanden heeft aan het grafelijke hof. Misschien bemoeit ze zich wel te veel met de machtsstrijd die in deze periode in volle gang is, de zogenaamde 'Hoekse en Kabeljauwse twisten'. Hoe dan ook, het loopt slecht met haar af. In de nacht van 30 december

1392 wordt zij in het Binnenhof te 's-Gravenhage overvallen en vermoord.

Boze tongen beweren dat ook de zoon van de graaf in het complot zit. Bij deze moordaanslag is zij niet het enige dodelijke slachtoffer. Ook meesterknaap Willem Cuser, die te hulp schoot om haar te verdedigen, brengt het er niet levend van af.

Met de gewelddadige dood van Willem Cuser begint in feite ons verhaal. Want een van de directe gevolgen hiervan is de schenking door Coen Cuser, vader van genoemde Willem, van zijn woonhuis in Haarlem aan de armen van de stad. Met deze nobele gift wil Coen Cuser – zoals gebruikelijk was in de godsdienstige middeleeuwen – de zielerust van zijn zoon in het 'hiernamaals' afsmeken bij God.

In de schenkingsakte van 6 juni 1394 wordt de bestemming van het Huis vastgelegd: het moet onderdak bieden aan arme stadgenoten, jong en oud, die niet in staat zijn om voor zichzelf te zorgen.

Hiermee is de instelling gesticht waarover ons verhaal gaat, eerst als 'Heilige-Geesthuis', later als 'Gereformeerd of Burgerweeshuis'; tot voor kort als 'Coen Cuser-huis', en sinds begin 1994 als 'Stichting Jeugdhulp Kennemerland'.

1394 Haarlem, een welvarende stad

Haarlem is een welvarende stad. Door de gunstige ligging aan het Spaarne heeft Haarlem zich ontwikkeld tot een van de belangrijkste steden van het graafschap Holland. Bijna achtduizend mensen wonen binnen haar muren. Dat is veel voor een veertiende-eeuwse stad.

Al sinds 1245 bezit Haarlem stadsrechten. Dat betekent dat het stadsbestuur bijna alles zelf kan regelen in wetgeving en rechtspraak. Alleen in uitzonderlijke gevallen moet de graaf eraan te pas komen.

Midden in de stad, naast het verblijf van de graven, ligt een groot open veld, het Sant genaamd. Alle hoofdstraten lopen naar dit middelpunt, waar het openbare leven zich afspeelt. Daar wordt markt gehouden en vinden rechtszittingen plaats en bovendien staat er de belangrijkste kerk, de Sint-Bavo. De meeste woonhuizen in zo'n middeleeuwse stad zijn van hout. Alleen de rijke edelen en kooplieden kunnen zich een stenen huis veroorloven. Al dat hout maakt het erg brandgevaarlijk. In de afgelopen eeuw zijn tot driemaal toe grote delen van de stad in de as gelegd. Steeds weer zijn de huizen herbouwd, de gaten opgevuld. Want economisch gaat het Haarlem voor de wind. Vooral de tientallen brouwerijen, die het toen beroemde Haarlemse bier maken, brengen veel geld in het laatje. Maar ook andere industrieën als scheepsbouw en textielnijverheid lopen goed.

Behalve nieuwe huizen en bedrijven verschijnen er ook tal van godsdienstige en liefdadige instellingen, zowel kerken, kloosters als gasthuizen. Dat het goed gaat met de stad is dan ook duidelijk te zien.

Zo ligt Haarlem in het Hollandse land.

Op de achtergrond de branding van de Noordzee, met daarvoor de duinenrij die het land tegen het water beschermt. Een muur rond de stad moet bescherming bieden tegen vijanden.

De stad ligt aan de rivier het Spaarne, een druk bevaren verkeersroute. Ieder schip dat passeert moet tol betalen: een rijke bron van inkomsten.

In de loop van de veertiende eeuw verschijnen ook ten oosten van de rivier steeds meer huizen.

Omstreeks 1350 wordt de stadsmuur aan deze kant dan ook uitgebreid. Poorten in de muur geven toegang tot de stad.

Op vaste dagen komen de vissers en boeren uit de omgeving om markt te houden.

MOORD EN DOODSLAG

De strijd om de macht wordt in deze tijd vaak letterlijk met de vuisten uitgevochten. Zo speelt in Haarlem in de tweede helft van de veertiende eeuw een hardnekkig en bloedig conflict tussen twee vooraanstaande families. Het gaat om de macht in het bestuur van de stad. Eén van de hoofdpersonen is Simon van Zanen. Als schout is hij door de graaf aangesteld om de orde in de stad te bewaren. Hij woont in een versterkt huis met een toren in de Koningstraat. Aan alles is te zien dat hij veel macht en invloed heeft. Hij is de leider van de ene partij. In 1365 laat hij enkele politieke tegenstanders om zeep brengen. De spanningen lopen jaar na jaar verder op. Twaalf jaar later is het moment van wraak aangebroken. Familieleden van de slachtoffers van 1365 dringen het huis van Van Zanen binnen op zoek naar de moordenaar. Maar eenmaal binnen loopt het anders dan verwacht. Achter de rug van de binnendringers wordt een valdeur voor de ingang neergelaten en in de vechtpartij die dan ontstaat, worden zij verslagen. Even later worden hun dode lichamen uit de ramen gegooid.

Nu zijn de gemoederen zo verhit dat de graaf van Holland naar Haarlem moet komen om de strijd bij te leggen. Hij komt en velst zijn oordeel: het huis van de belangrijkste tegenstander van Van Zanen wordt met de grond gelijk gemaakt en een aantal mensen wordt uit de stad verbannen. Ook bepaalt de graaf dat het stadsbestuur elk jaar uit nieuwe leden moet bestaan. Dit om te voorkomen dat één van de partijen het te lang voor het zeggen heeft. Hoewel de partij van Simon van Zanen als de sterkere uit dit conflict komt, vindt ook hij uiteindelijk een gewelddadige dood: in een hinderlaag komt hij in 1404 aan zijn eind.

1394 De weg naar de hemel

De zorg voor arme en zieke mensen is in deze tijd niet iets waar de regering zich als eerste verantwoordelijk voor voelt. In de middeleeuwse denkwereld, waarin godsdienst alles beheerst, ziet men het als een taak van de kerk en de gelovigen om dat te doen. Iedere christen heeft de plicht zijn arme medemens 'aalmoezen' te geven. In ruil daarvoor bidt de arme voor de ziele-rust van de gever, die zich op deze manier na zijn dood wil verzekeren van een plaatsje in de hemel. Zo snijdt het mes aan twee kanten. De kerk leert immers dat iedereen bij het Laatste Oordeel beoordeeld zal worden naar zijn goedheid tegenover zijn medemens.

Toch houden de stedelijke bestuurders zich niet helemaal afzijdig van de armenzorg. Ze zijn bang dat te veel bedelaars op straat de rust en de orde zullen verstoren. Met het doel het gebedel enigszins te beperken is rond 1300 een raad van armenverzorgers ingesteld, die telkens voor een jaar wordt benoemd.

Deze zogenaamde Heilige-Geestmeesters hebben de taak de inkomsten uit schenkingen en erfenissen die zij voor dit doel krijgen van de gelovige Haarlemse burgers, rechtvaardig over de armen te verdelen. Op vastgestelde tijden vinden er uitdelingen plaats van roggebrood, melk en kleren. Gezeten in hun hoge houten bank in de Sint-Bavokerk zien de Heilige-Geestmeesters de armen langskomen om hun deel te krijgen. Veel burgers laten precies in hun testament opnemen wanneer een bepaalde uitdeling gehouden moet worden – in ruil voor gebed voor hun ziel uiteraard. Voor welke armen het bestemd is wordt er vaak bij vermeld.

Met name één speciale groep wordt

regelmatig genoemd: de ambachtsjongens. Dit zijn ouderloze jongens van boven de acht die met werken en bedelen in hun eigen onderhoud moeten voorzien. Zij zijn herkenbaar aan een teken op hun kleding. Daarmee hebben zij het recht om op zondag brood en melk bij de Heilige-Geesttafel te halen en mogen zij ook op vaste dagen bij huizen van Haarlemse burgers aankloppen om te bedelen.

Drie van de zeven 'Werken van Barmhartigheid' zijn hier afgebeeld. Het is de vrome plicht van iedere gelovige middeleeuwer om de armen te helpen: door hun eten, drinken en kleren te geven.

In de Sint-Bavo, vlak naast de hoofdingang, staat de 'Heilige-Geestbank'. Hoog gezeten in hun statige zetels delen de Heilige-Geestmeesters hier brood, melk en kleren uit aan de armen. Zij zijn door het stadsbestuur aangesteld om dit te doen. De bank staat ook nu nog (in 1994) op zijn oude plaats.

Aan de binnenkant van de Heilige-Geestbank is een brooduitdeling afgebeeld.

1394 Een huis voor de armen

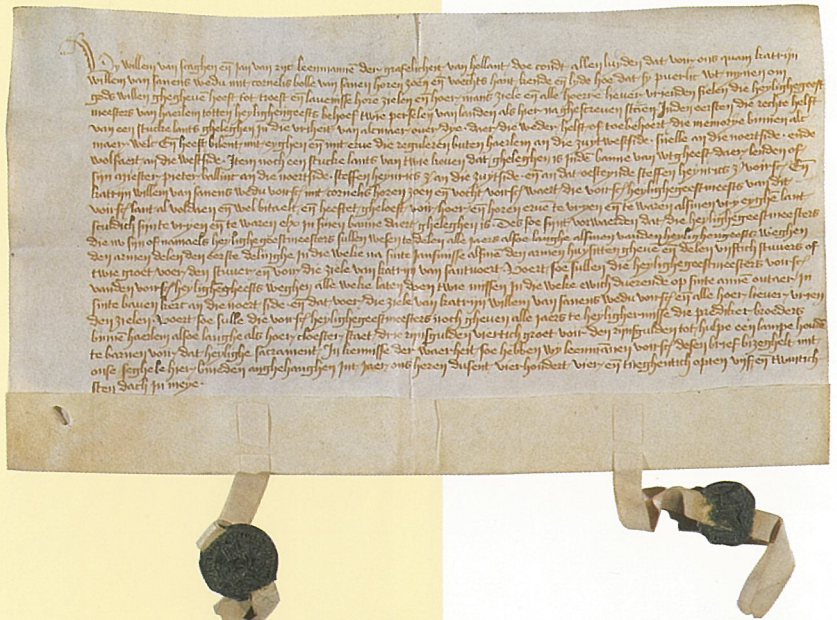
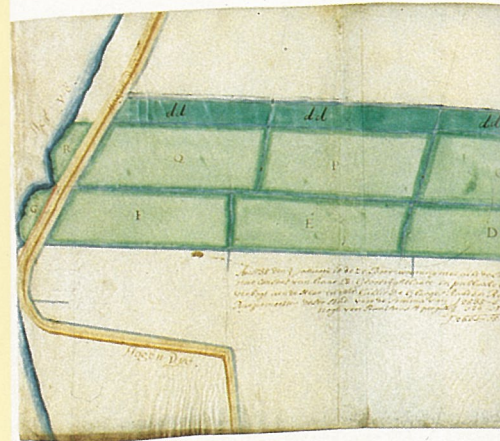
Behalve de armen die het n t kunnen redden dank zij regelmatige uitdelingen van brood, kleding en brandstof, is er ook een groep die daar niet genoeg aan heeft. Zij hebben meer nodig. Dat zijn oude mensen die niet meer voor zichzelf kunnen zorgen, en jonge kinderen zonder ouders die dat n g niet kunnen.

V or 1394 werden zij, jong en oud, tegen betaling ondergebracht bij Haarlemse burgers. 'Besteden' heette dat. Ondanks het feit dat de Heilige-Geestmeesters eind veertiende eeuw goed bij kas zijn, willen zij toch heel graag van dat besteden af. Het is duur en moeilijk te controleren. De schenking door Coen Cuser van zijn stevige grote huis op de hoek van de Krocht en de Kruisstraat is dan ook een geschenk uit de hemel. Het is immers veel handiger en goedkoper om degenen die volledige zorg nodig hebben bij elkaar in  en huis te hebben. Zo snel mogelijk worden de oude mensen die her en der op kosten van de armenzorg besteed zijn, in het zogeheten Heilige-Geesthuis ondergebracht. De kinderen blijven voorlopig nog uitbesteed.

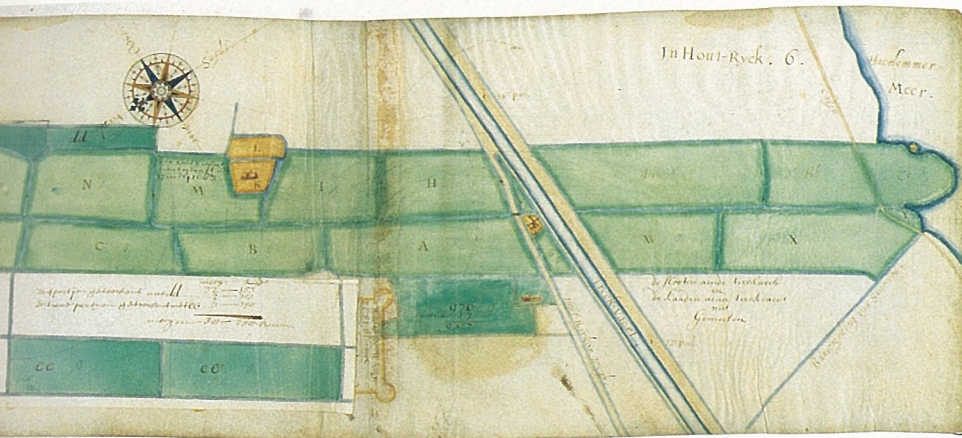
Coen Cuser heeft niet alleen een huis gegeven. Hij heeft er ook een groot stuk land bij gedaan. De opbrengst van dat land aan oogst en pacht is bestemd voor het onderhoud van de bewoners van het Huis. Ook moet hiervan een priester worden betaald, die elke dag een mis opdraagt in de huiskapel. Die mis is bestemd voor de zielerust van Coen, zijn vrouw, zoon Willem en al degenen die het Heilige-Geesthuis iets schenken. Ook van graaf Albrecht komt een bijdrage: een stuk veengrond achter Lisse bij de 'wildernisse van herlemerhout'. Voorwaarde van deze schenking is dat

de grond nooit verkocht zal worden. En natuurlijk weer *'omme gods willen en salicheit onser zielen'*.

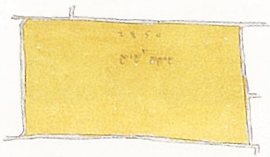
Bezorgd als ze zijn om het leven na de dood, zullen veel Haarlemmers die geld of een stukje grond te vergeven hebben, hun voorbeeld volgen. Deze schenkingen vormen de basis van het bezit van het Heilige-Geesthuis en uit de opbrengst ervan worden de kosten van het levensonderhoud van de bewoners betaald. Het is de financiële ruggegraat van de instelling. In nauwkeurig bijgehouden kaartboeken is het bezit opgetekend, in kaart gebracht door erkende landmeters.

Dit is het oudste stuk uit het archief van het Huis: 17 maart 1393. Hierin heeft Albrecht, graaf van Holland, laten vastleggen dat hij een stuk grond afstaat voor het 'nieuwe godshuis' dat de 'trouwe Coen Cuser' wil stichten: *'Albrecht (...) doen cont alle luden dat wy omme goids willen ende salicheit onser zielen (...) gheve mit desen brieve (...) drie morgen veens gelegen (...) after lisse bi onsz wildernisse van herlemerhout...'*

Behalve zijn huis schenkt Coen Cuser ook dit stuk land aan de Heilige-Geestmeesters. De opbrengst hiervan aan pacht en oogst is bestemd voor het onderhoud van de toekomstige bewoners van het Huis. Deze kaart zit in een boek waarin de landmeter Pieter Wils alle landerijen van het Heilige-Geesthuis in 1636 in kaart heeft gebracht.

Byt Cuser dit stuk gebruykt te wesen en de Heilige-Geestmeesters te begheven. Het stuk is gebruykt te wesen in de Heilige-Geestmeesters te wesen. 17. 17. 17.

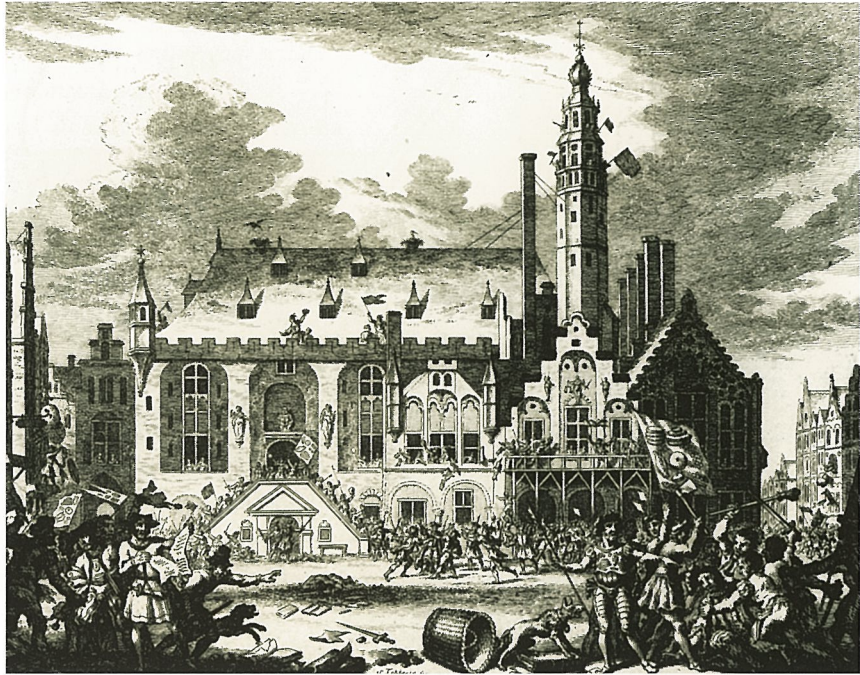
Dit is het stuk veengrond achter Lisse dat graaf Albrecht aan het Huis heeft gegeven. Voorwaarde voor de schenking is dat het nooit verkocht mag worden.

In deze stevige kist met ijzerbeslag worden de belangrijke documenten over rechten en eigendommen van de instelling bewaard.

'Een huys mette erve legghende ende staende in de Albrstrate en de Crocht an die ander zijde...' Zo staat het huis van Coen Cuser in de stichtingsakte beschreven.

Wilde toestanden spelen zich af op de Grote Markt. Arme boeren en stedelingen zijn in opstand gekomen tegen de armoede. Het 'kaas-en-broodvolk' worden zij genoemd. Het stadhuis wordt bestormd, de officiële stukken vliegen uit de ramen. Enkele stadsbestuurders brengen het er niet levend van af.

Een blik op deze kaart van Haarlem rond 1565 laat zien dat de stad een stuk groter is geworden. Dat is al gebeurd voor 1450 toen het de stad nog goed ging. Het opvallend grote aantal kloosters en kerken hoort bij een middeleeuwse stad van aanzien.

Armoede en opstand

1494

Tot ver in de vijftiende eeuw hadden de meeste mensen in Haarlem het goed. Maar na 1460 kreeg men in Holland steeds meer last van de gevolgen van de geldverslindende oorlogen van Karel de Stoute, hertog van Bourgondië en ook graaf van Holland. Telkens eiste hij meer belasting van zijn onderdanen om zijn legers te kunnen betalen. Maar het was in meer opzichten gedaan met de rust en welvaart in deze streken: oude partijstrijd laaide weer op, en rooftochten en plunderingen waren aan de orde van de dag. Intussen legden oorlogen de buitenlandse handel grotendeels stil. Met rampzalige gevolgen voor een handels- en industriestad als Haarlem: een groot aantal brouwerijen ging failliet.

Maar hiermee hield de ellende nog niet op. Jaren achtereenvolgend viel er zoveel regen dat de oogsten mislukten. Kortom, het ging hier slecht, zowel in de steden als op het platteland. In de steden wemelde het van de werkloze armen en op het platteland hadden de boeren nauwelijks opbrengsten van hun land.

Terwijl deze uitzichtloze toestand voortduurt, ontstaan in het voorjaar van 1491 problemen bij de inning van belasting. In de buurt van Alkmaar weigert een aantal boeren te betalen. Een jaar later speelt hetzelfde probleem weer, maar nu dichterbij. Een grote groep boeren trekt op naar Haarlem om te protesteren.

Als ze daar op 3 mei 1492 aankomen, blijven de stadspoorten op bevel van de schout gesloten. 's Nachts komt er hulp vanuit de stad. Bewoners van Bakenes, een wijk waar veel armen (ook wel brood-bidders of spek-haalders genoemd) wonen, spelen het klaar één van de poorten van

binnenuit te openen. De opstandige boeren stromen de stad in. Arme stedelingen sluiten zich bij hen aan en samen zet men koers naar de Grote Markt. Ze roepen om KAAS, BROOD, en VREDE.

Op de Grote Markt aangekomen dringen ze het stadhuis binnen en vermoorden ze de schout en twee andere leden van het stadsbestuur. Ook worden er woonhuizen van rijke burgers geplunderd. Kortom: Haarlem is in handen van het 'kaas-en-broodvolk' gevallen.

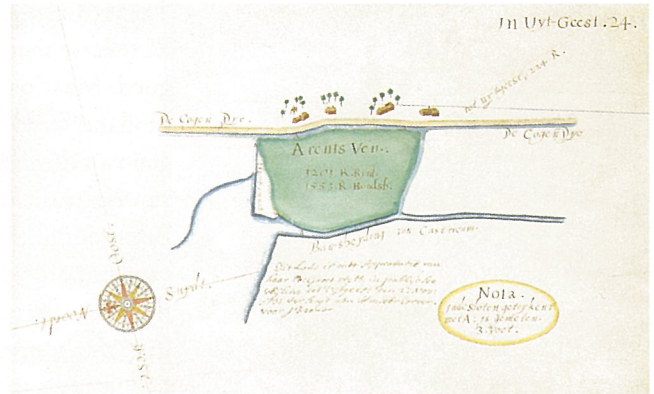
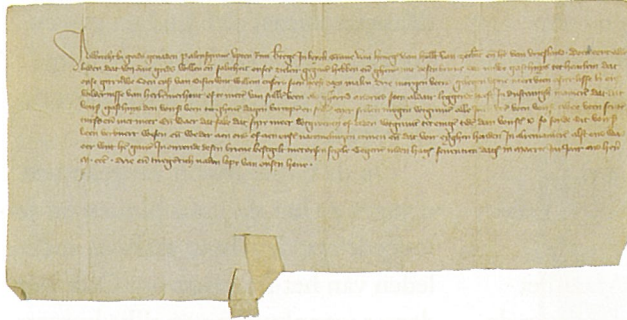
Uit de wijde omgeving trekken boeren naar Haarlem en in korte tijd ontstaat een groot leger van arme boeren en stedelingen. Dan trekken ze op naar Leiden, maar daar worden ze verjaagd en later verslagen. Nog diezelfde maand – mei 1492 – worden de opstandelingen gestraft. De landsheer komt zelf naar Haarlem om recht te spreken. Galgen worden opgericht op het Sandt en enkele leiders van de opstand moeten hangen.

Haarlem boet voor haar rol in de opstand: de stedelijke vlag moet worden ingeleverd en een hoge geldboete betaald. Bovendien worden de Duitse troepen, die hebben geholpen de opstand te bedwingen, twee maanden lang in Haarlem ondergebracht op kosten van de stad. Deze straf komt zo hard aan, dat er een grote inzameling op touw wordt gezet: alle inwoners wordt gevraagd hun kostbaarheden naar het stadhuis te brengen.

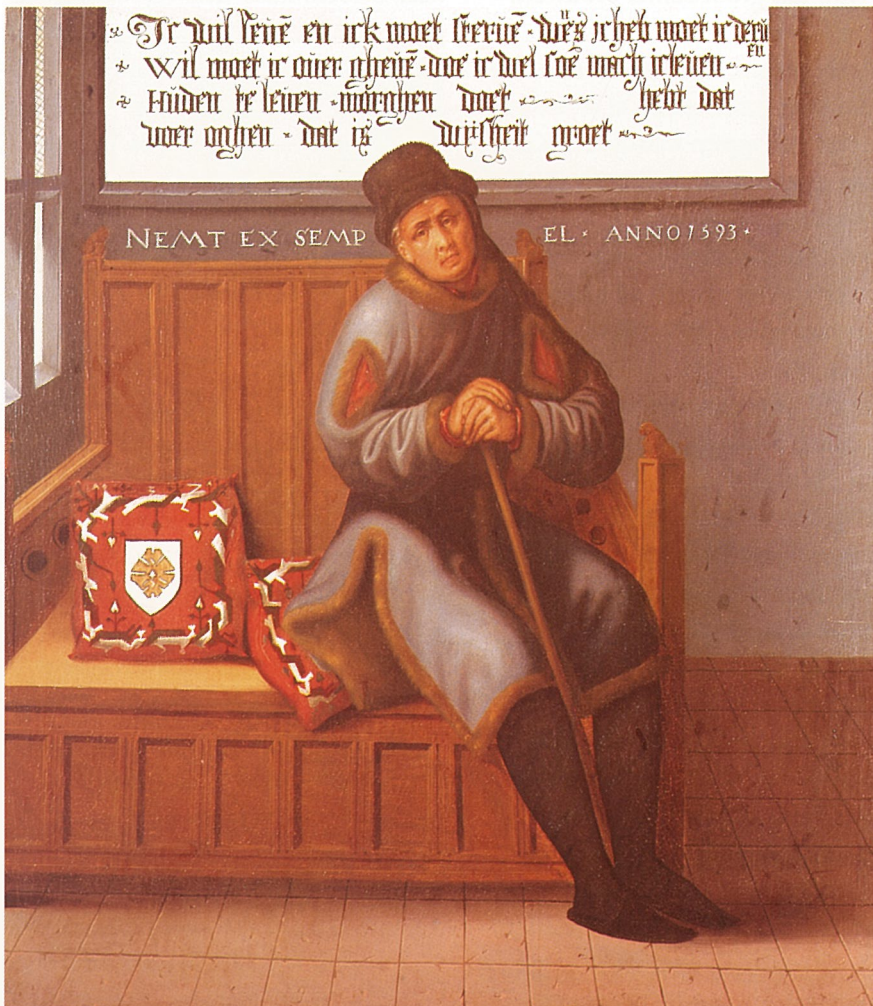
Voorlopig zit de stad helemaal aan de grond. Steeds opnieuw en steeds strenger spoort het bestuur de burgers aan om opgelegde belastingen te betalen. Zo wordt op 3 november 1494 bekendgemaakt dat *'geen poorter wyt deze stad sulle trekken'* voordat hij zijn belasting heeft betaald.

Deftige huizen in de omgeving van de Grote Markt worden geplunderd.

Ook Katrijn, de weduwe van ene Willem van Sanen, denkt aan het leven na de dood. Ze laat op 25 mei 1494 in haar testament vastleggen dat de armen elk jaar in de week na de Sint-Jansmis vijftig stuiver uit haar erfenis moeten krijgen. Maar daar blijft het niet bij. Ze laat ook land na aan de Heilige-Geestmeesters, onder andere dit stuk bij Uitgeesti, 'tot troest en lavenisse hare ziele en haer mans ziele en alle haere lieven vrienden zielen [...]

Dit is de Haarlemmer Dirk van Bakenes. In zijn testament heeft hij zijn vrouw en zoons opdracht gegeven om een hofje voor arme oude mensen te stichten. Dat gebeurt in 1395. Vanaf dat jaar bieden de 'Baknesserkamers' onderdak aan twintig oude vrouwen.

Zorg voor steeds meer armen

1494

In deze kist in de Sint-Bavo kunnen de Haarlemse burgers een gift doen voor de burgerwezen van de stad. Ter aanmoediging staat op het bord erboven:
*'Gy wilt ons Weesen dog uyt Liefde een Aelmoes schenken
En met een Mildegift om Godeswil gedenken'*

De binnenplaats van het Brouwershofje anno 1994. Dit hofje is in 1472 gesticht door de rijke brouwer Jacob de Roeper voor arme 'brouwersmeiden'. Als deze vrouwen niet meer in staat zijn om te werken kunnen ze hier terecht. Jacob, telg van de aanzienlijke brouwersfamilie De Roeper, doet dit voor de armen uit zijn bedrijf. De meeste aandacht en zorg gaan naar de naaste omgeving: naar de eigen familie op de eerste plaats en vervolgens naar vak-, buurt- en stadgenoten.

De Heilige-Geestmeesters hebben hun handen vol in deze onrustige tijd. Eén op de zes Haarlemmers is min of meer afhankelijk van hun uitdelingen van kleren en eten. De achteruitgang van de belangrijkste industrie, de bierbrouwerij, heeft veel mensen werkloos gemaakt en veel gezinnen van inkomsten beroofd. Door de vele misoogsten zijn tarwe en rogge – noodzakelijke grondstoffen voor zowel brood als bier – schaarse en dure artikelen geworden. Op 7 mei 1491 wordt zelfs van Hogerhand opgelegd *'dat men geen taruw of roggen verbrouwen* (tot bier brouwen) *sal door de schaersheid van deselven'*. Dat maakt de toestand voor de Haarlemse brouwerijen nog moeilijker. Om de prijs van het brood in de hand te houden wordt overigens om dezelfde reden in deze dagen een vaste broodprijs afgekondigd. Het is duidelijk dat de regelmatige uitdelingen van brood en kleren door de Heilige-Geestmeesters onmisbaar zijn in deze moeilijke tijden. Tegelijk stijgt het aantal bedelaars – jong en oud – schrikbarend. Regelmatig probeert het stadsbestuur er iets tegen te doen. Zo wordt op 24 december 1493 met klem afgekondigd dat het met het bedelen in de kerk afgelopen moet zijn. Maar door zo'n maatregel verdwijnt de

armoede niet.

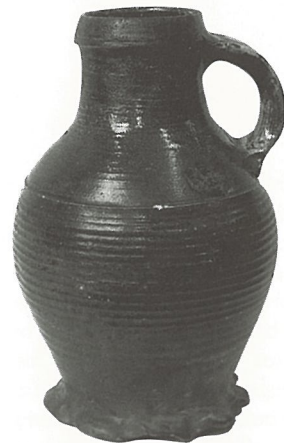
Inmiddels zijn er in de afgelopen eeuw enkele hofjes gesticht. Arme oude mensen die geen familie hebben om voor hen te zorgen, kunnen hier gratis wonen. De bewoners krijgen in veel gevallen ook vaste giften in natura (brood, kleding) of geld. Zo'n hofje bestaat uit een aantal huisjes of kamers waar men zelfstandig woont, meestal met een tuin in het midden. Het zijn vooral vrouwen die – omdat ze beter in staat zijn om voor zichzelf te zorgen – in de hofjes terechtkomen. De oude mannen blijven in het Heilige-Geesthuis. Voor de kinderen die onbeschermd en alleen op de wereld staan – de wezen, vondelingen en verlaten kinderen – is deze onzekere tijd bar en boos. Armoede is ook vaak een reden dat een kind te vondeling wordt gelegd of verlaten. Maar voordat een kind onder de hoede van de Heilige-Geestmeesters valt, moet het stadsbestuur verklaren dat het een *'stedenkind'* is. Dan wordt het kind bij iemand die zich daarvoor aanmeldt ondergebracht. Dat *'uitbesteden'* gebeurt in het openbaar via een aanplakbiljet of vanaf de preekstoel. Degene die voor het laagste bedrag de zorg op zich wil nemen, krijgt het kind dan mee. Hoe kleiner het kind hoe hoger de kosten – oudere kinderen kunnen zich immers al nuttig maken. Er wordt een contract met de *'aannemer'* gemaakt waarin afspraken over kleding, voeding en soms ook onderwijs worden vastgelegd, meestal voor een jaar. Maar van controle op het naleven daarvan is nauwelijks sprake. Met acht jaar moeten de jongens op eigen benen staan, al werkend en bedelend, terwijl de meisjes iets langer onder de hoede van de Heilige-Geestmeesters blijven.

Aan de maaltijd. Oud en jong zitten door elkaar. De bewoners van het Huis krijgen voorgeschoteld wat de gewone mensen daarbuiten ook eten en drinken. Met één groot verschil: in het Huis kun je er zeker van zijn dat je op vaste tijden eten krijgt en daarbuiten lang niet altijd. Brood, gemaakt van rogge of tarwe, vormt het hoofdbestanddeel van het menu. Ook worden er vaak peulvruchten gegeten: erwten en bonen. Soms is er wat groente en vis en een heel enkele keer fruit of vlees. De drank die op tafel staat is bier, de volksdrank bij uitstek in een tijd dat er van drinkbaar water nauwelijks sprake is.

Dit soort eetgerei gebruiken de bewoners van het Huis. Ieder heeft een eigen lepel, waarmee men uit de grote schaal eet die midden op tafel staat; men drinkt uit de kan. Eigen borden en bekers komen pas veel later.

Oud en jong onder één dak

Het Heilige-Geesthuis heeft zijn nut al dubbel en dwars bewezen in de eerste eeuw van zijn bestaan. Een wisselend aantal arme oude mannen en vrouwen heeft hier een beschermde oude dag gevonden. De dagelijkse zorg voor hen heeft de 'binnenmoeder', die ook in het Huis woont. Naast haar is er nog een keukenmeid voor het klaarmaken van het eten en een knecht voor het werk op de landerijen. Hij onderhoudt daar een grote moestuin en verzorgt de koeien en de varkens die gehouden worden voor de voedselvoorziening van de bewoners.

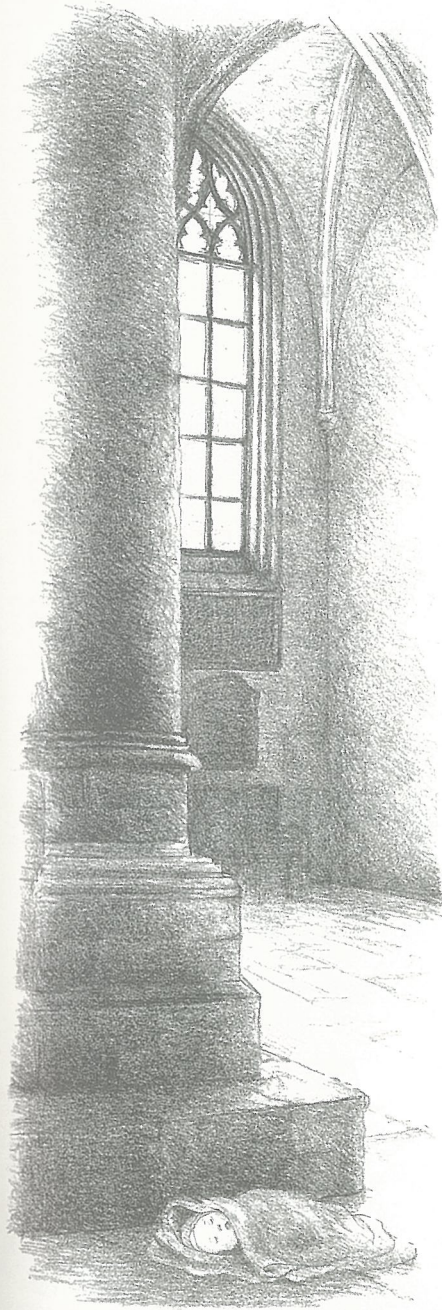
De algehele leiding is in handen van de 'binnenvader', die op zijn beurt de Heilige-Geestmeesters op de hoogte houdt van de gang van zaken en het wel en wee van de bewoners. In de afgelopen eeuw is er iets belangrijks veranderd in het Huis: vanaf 1425 worden ook kinderen opgenomen, mits ze niet ouder zijn dan zeven jaar. In het begin gaat het om een klein

aantal, want de meesten blijven voorlopig nog 'besteed' bij Haarlemse burgers. Zeker de hele kleintjes blijven aan de zorgen van 'houmoeders' toevertrouwd. Zo vermeldt een aantekenboekje uit het archief van het Heilige-Geesthuis dat in 1475 *'een maegdeken (is) gevonden in de grote kerck daegs na St Maertendach (...) en is besteed te avenhorn om III stuyver en dit kint hiet klaes, en quam daerna in 'theylige geesthuys (...)'*

In 1479 zijn er blijkbaar al zoveel kinderen in het Huis dat er speciaal voor hen een 'meyt' is aangesteld voor een salaris van *'XIII gulden, een hemt en paer schoene alle halfjaer'*. Ook uit het reglement van het Huis uit die tijd blijkt de aanwezigheid van kinderen: *'Nu slaet men een koe te meer om onser kinderen wil, die moeten oock eeten.'* Deze vermelding betekent overigens niet dat er vaak vlees gegeten wordt. Dat is iets voor bijzondere dagen.

Het eten in dit soort huizen is uiterst sober, nogal eentonig zelfs en vooral: zo goedkoop mogelijk. Het menu bestaat uit roggebrood, peulvruchten, soms vis en wat groenten van het seizoen. Uit grote schalen midden op tafel lepelen de bewoners hun kostje en ze drinken uit een kan. Eigen borden, bestek en bekers worden pas ruim drie eeuwen later gewoon in de meeste weeshuizen.

Behalve onderdak, eten en verzorging krijgen de kinderen ook enig onderwijs. De binnenvader leert hen lezen in de bijbel. Ook de ambachtsjongens, die wekelijks hun portie brood en melk bij de Heilige-Geestmeesters mogen halen, moeten eerst naar het Huis voor de les. In een wereld zo doordrenkt van godsdienst moeten de kinderen uiteraard leren bidden.

'...een maegdeken (is) gevonden in de grote kerck daegs na St Maertendach (...)' staat opgetekend in een aantekenboekje van de Heilige-Geestmeesters uit 1469.

1594 De stad bloeit op

Zesentwintig jaar geleden is het dat de Noordelijke Nederlanden, die toen deel uitmaakten van het grote Spaanse rijk, in opstand kwamen tegen de koning. In deze roemruchte Tachtigjarige Oorlog (1568–1648) maken ze zich als 'Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden' definitief van Spanje los.

Aan de stad Haarlem is deze onafhankelijkheidsstrijd tot nu toe bepaald niet ongemerkt voorbijgegaan. Kort na het begin van de opstand rukte het Spaanse leger uit om orde op zaken te stellen. Tijdens deze strafexpeditie werd het leger in stelling gebracht rond de muren van het opstandige Haarlem.

Zeven lange maanden heeft de belegering geduurd, van december 1572 tot juli 1573. Toen moest de stad zich overgeven, totaal verzwakt en uitgehongerd. De schade is enorm. Een vijfde van de bevolking is omgekomen, talloze huizen en gebouwen zijn in puin geschoten, van handel en industrie is niets meer over. Tot overmaat van ramp breekt er drie jaar later een enorme brand uit, die een derde van alle huizen in de as legt.

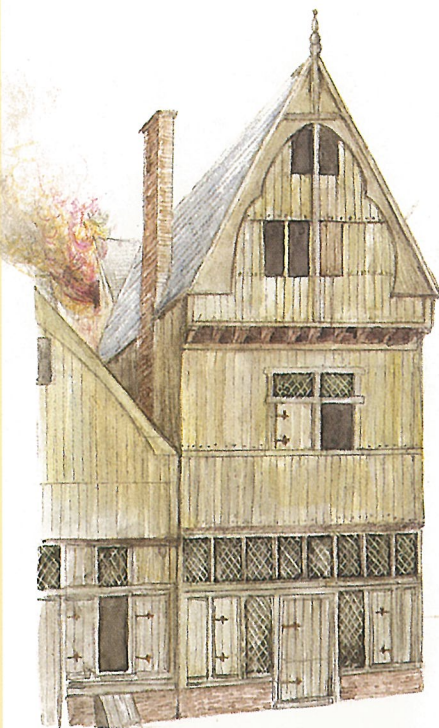
Intussen begint de jonge Republiek aan kracht te winnen. Terwijl de laatste soldaten van het Spaanse leger de stad in 1577 verlaten, maakt Haarlem al afspraken met de prins van Oranje en de Staten van Holland. Haarlem gaat weer meedoen. Vanaf dat moment gaat het weer beter met de welvaart. Met name de textielindustrie – samen met de bierbrouwerij en de scheepsbouw steunpilaar van Haarlems economie – ontwikkelt zich zeer snel en voorspoedig. Dit is vooral te danken aan de komst van duizenden Vlaamse immigranten uit de textielgebieden van de zuidelijke Nederlanden. Op de vlucht voor oorlogsgeweld komen ze in

Haarlem hun geluk beproeven.

Al deze nieuwe Haarlemmers moeten ergens wonen. Eerst is dat geen probleem, want er is genoeg ruimte. Delen van de stad, die door het beleg en de grote brand van 1576 in verval zijn geraakt, worden weer hersteld. Lege erven zijn er ook nog. Bovendien zijn er kloosters en kerken in het bezit van de stad gekomen, die mogelijkheden tot opvang bieden. Het stadsbestuur gaat ervan uit dat de groeiende bevolking binnen de oude middeleeuwse muren terecht kan. De tijdens het beleg kapotgeschoten muren worden dan ook in oude luister hersteld, maar daarbinnen wordt het voller, krapper en benauwder.

Zo ziet het leven eruit in Haarlem in 1594. Na de ellende van het beleg en de grote brand van 1576 is er een tijd van opbouw en koortsachtige activiteit.

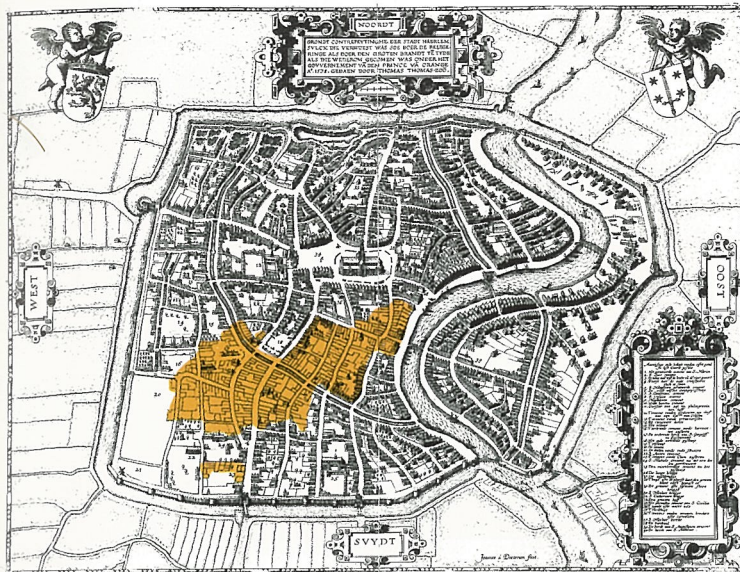
De komende dertig jaar beleeft Haarlem haar 'Gouden Eeuw'. De zaken gaan uitstekend, vooral in de textiel en de bierbrouwerij. Nieuwe grote gebouwen zoals de Waag en de Vleeshal en de vele hofjes laten zien dat er veel geld wordt verdiend. Rijk en zelfbewust zijn de kooplieden en regenten. Zij hebben het goed en dat is ze aan te zien. Maar lang niet iedereen deelt in deze rijkdom. Met het aantal inwoners neemt ook het aantal armen toe.

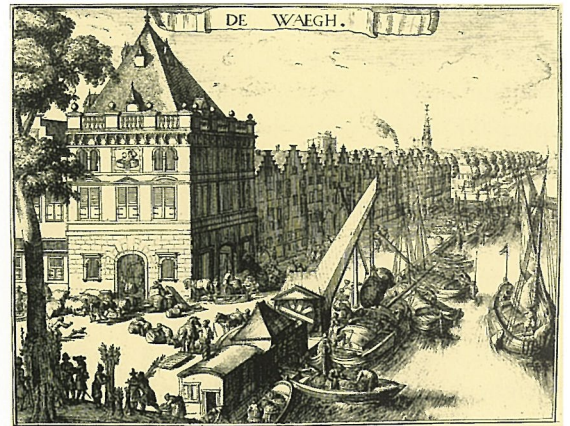
Veel van dergelijke houten huizen zijn in vlammen opgegaan bij de grote brand. Hoewel in deze tijd steeds meer in steen wordt gebouwd, blijft brand een punt van aanhoudende zorg en aandacht voor het stadsbestuur. Elke burger is dan ook verplicht om zijn brandemmers goed in orde te hebben.

Het Spaanse leger bestormt de muren van Haarlem tijdens het beleg van de stad in 1573.

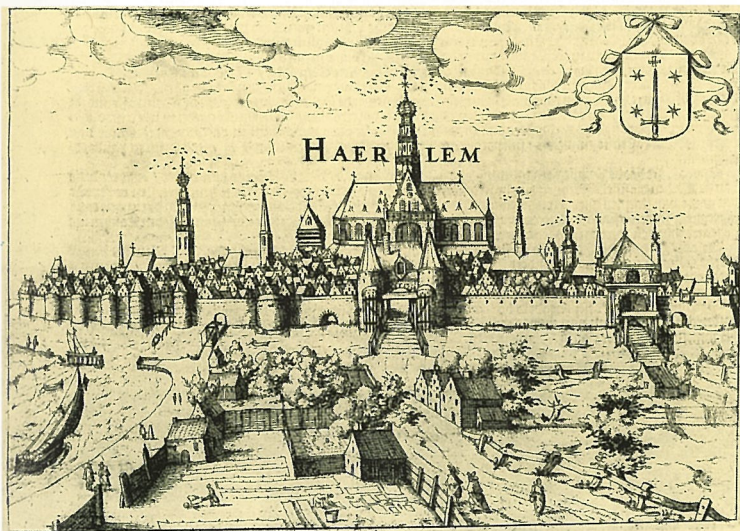

Op deze kaart uit 1578 zijn de sporen van de grote brand, die twee jaar daarvoor in de stad woedde, nog duidelijk te zien.

Grote drukte bij de nieuwe Waag, gebouwd in 1598. Een voortdurende stroom schepen voert goederen aan. In de Waag moet alle handelaar die de stad binnenkomt eerst gewogen worden.

Het gaat weer goed met Haarlem rond 1600. De stad is hersteld van de vernielingen van het beleg en de grote brand. Het aantal inwoners groeit zo snel dat de stad overvol raakt.

Nicolaes van der Meer (1574-1637) is een belangrijk man. Niet alleen is hij een van de grootste bierbrouwers van de stad, ook in de plaatselijke politiek speelt hij lange tijd een voor-
aanstaande rol. In 1631 laat hij zich in volle glorie door Frans Hals portretteren.

1594 Wie niet werkt zal niet eten

Op een kwade dag, om precies te zijn op 29 juni 1594, wordt Jan Pietersz, schoenmaker van beroep, in Haarlem opgepakt. Reden voor zijn arrestatie is *'bedelen en landloperij, hoewel hij een ambacht beheerst'*. Voor straf wordt hij twee jaar uit de stad verbannen. De tijden zijn wel veranderd. Was bedelen honderd jaar geleden nog een vrij onschuldige bezigheid – je gaf zelfs je medeburgers op die manier de kans een goede daad te doen in de ogen van God – nu, anno 1594, word je er zwaar voor gestraft!

Deze verandering is niet van de ene dag op de andere gekomen. Allang was er kritiek op de bestaande armenzorg, waarin het vooral belangrijk was dát je wat gaf en minder bij wie het terecht kwam. Maar door de enorme armoede in deze tijd, de talloze bedelaars en zwervkinderen overal in West-Europa, gingen er stemmen op voor een andere aanpak.

Met name de 'Hervormers', die zich rond 1520 van de grote Roomse Kerk afkeerden, ontwikkelden heel andere ideeën over armenzorg en bestrijding van de armoede. Volgens hun ideeën mogen alleen armen die er niets aan kunnen doen dat ze niet kunnen werken voor de kost, geholpen worden: de zieken, ouden van dagen en weeskinderen. Iedereen die wel kan werken mag geen beroep meer doen op de armenzorg. Hij mag zelfs gedwongen worden te werken.

Om die nieuwe aanpak waar te maken moet heel wat gebeuren. Allereerst moet beoordeeld worden of iemand in aanmerking komt voor steun, dan op hoeveel, en vervolgens moet voortdurend gecontroleerd worden of alles wel klopt.

De Staten van Holland nemen in

1575 de nieuwe ideeën over en kondigen af dat de stadsbesturen de verantwoordelijkheid voor de nieuwe armenzorg op zich moeten nemen. Elke stad doet dit op haar eigen manier en in haar eigen tempo.

In Haarlem vindt de reorganisatie plaats in de jaren negentig. Allereerst wordt bedelen streng verboden. Er komt een nieuwe stedelijke armenzorg; de mensen die ermee belast worden heten 'aalmoezeniers'. De hervormde kerk, waar de meeste mensen inmiddels toe behoren, regelt de armenzorg voor haar eigen leden in de 'diaconie'. De kleinere protestantse gemeenten zorgen ook zelf voor hun armen. Maar de rest van de bevolking, waaronder veel katholieken, is op de aalmoezeniers aangewezen. Elke katholieke organisatie is immers verboden in de hervormde republiek.

Hoewel Haarlem een bloeitijd doormaakt, zijn er toch veel mensen die op de rand van armoede leven. In de winter van 1596/1597 staan er vijfhonderd gezinnen op de lijst van de aalmoezeniers.

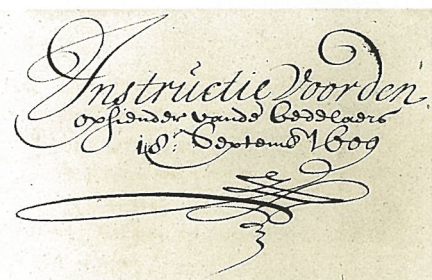
Op dat tijdstip is dat waarschijnlijk ongeveer de helft van alle armen. De hervormde kerk krijgt als enige een bijdrage van het stadsbestuur voor haar armen. De anderen moeten alles via giften, collectes en erfenissen bij de eigen gelovigen inzamelen. Om de stedelijke armenzorg te kunnen betalen houden de aalmoezeniers regelmatig collectes langs de huizen en worden collectebussen in alle herbergen van de stad neergezet.

Door al deze veranderingen verandert de taak van de Heilige-Geestmeesters. Van nu af aan zijn zij vooral de bestuurders of regenten van het Heilige-Geesthuis.

Rond 1600 wordt ook in Haarlem de armenzorg 'modern' geregeld. Zo wordt dit 'Verbodt' uitgevaardigd *'van niet te mogen bedelen, troggelen, noch in eeniger manieren aelmoessen eysschen, bidden ofte ontfangen, 't sy voor oft inde kercken, op de straten, voor de huysen, poorten, of andere publicke plaetsen, binnen der Stadt Haerlem'*. Als je toch op bedelen betrapt wordt, ga je het werkhuis in.

Per stadswijk worden opzichters aangesteld om erop toe te zien dat er niet illegaal gebedeld wordt. In een *'Instructie voor den opsiender van de bedelaers'* wordt precies beschreven wat hij moet doen.

Het rijke leven dat sommige kerkbestuurders leiden, wordt heftig bekritiseerd door de Hervormers. Zij vinden dat dienaren van God en de Kerk zich eenvoudig en nederig moeten gedragen. Op dit schilderij wordt deze wantoestand aan de kaak gesteld: Christus zit, armoedig gekleed, op een ezel terwijl de paus, rijk uitgedost, een prachtige schimmel berijdt.

Een bedelende familie krijgt een aalmoes aan de deur. In de steden van de Republiek wordt dit een minder algemeen beeld. Vanaf het einde van de zestiende eeuw is bedelarij namelijk bijna overal verboden.

Boven de poort van het Amsterdamse werkhuis voor vrouwen (spinhuis) staat deze beeldengroep. Twee vrouwen krijgen een pak slaag van een derde (die de rechtvaardigheid voorstelt). Daaronder staat de spreuk:
*'Schrik niet ik wreek geen quaat maar dwing tot goed,
 Straf is mijn hand maar lieflijk myn gemoet.'*
 In Haarlem was vanaf 1601 ook een werkhuis. Daar zaten zowel mannen als vrouwen.

1594 Wie niet werkt zal niet eten (vervolg)

Regelmatig gaan de aalmoezeniers de huizen langs voor een bijdrage in de armenzorg. Zij worden ook wel 'regenten van de schaal' genoemd.

De Haarlemse schilder Maerten van Heemskerck denkt bij het vastleggen van zijn testament in 1568 speciaal aan arme meisjes. Voor hen laat hij enkele stukken land na aan de Heilige-Geestmeesters. De jaarlijkse opbrengst daarvan moet dienen als bruidsschat voor deze meisjes. Zonder dat is het nauwelijks mogelijk een goed huwelijk te sluiten. Voorwaarde is wel dat de toekomstige echtgenoten nette mannen zijn (geen dronkaards), en een vak beheersen. Veel van de meisjes die in dit 'Register van de bruiden van Maerten van Heemskerck' staan, komen uit het weeshuis.

De regentessen van het Heilige-Geesthuis zijn in vergadering bijeen. Op tafel ligt een groot boek, waarin de kosten van het grote huishouden worden bijgehouden. Rechts staat de binnenmoeder met twee weeskinderen. Dezen dragen de kleding van de Haarlemse burgerwezen: een zwart pak met een rode en een blauwe mouw.

De binnenmoeder, die hier met gepaste eerbied haar opwachting maakt bij de regentessen, is na de binnenvader de belangrijkste persoon in huis. Zij bestiert de huishouding en geeft leiding aan het vrouwelijke personeel: de kindermoeder, de naaivrouw en de keukenmeid.

1594 Alleen voor Haarlemse kinderen

Haarlem is inmiddels uitgegroeid tot een stad van vijftigduizend inwoners. Het is allang niet meer mogelijk alle weeskinderen en arme oude mensen die voor hulp aankloppen bij het Heilige-Geesthuis onderdak te bieden. Het Huis is veel te vol. Dit kan zo niet langer en het stadsbestuur neemt maatregelen in overleg met de bestuurders van het Huis. Een aantal oude mannen wordt elders ondergebracht en voor de opname van kinderen worden de voorwaarden strenger. Alleen kinderen van Haarlemse burgers, zogenaamde burgerwezen, worden nog in het Huis opgenomen en (vanaf 1597) alleen als ze jonger zijn dan negen jaar.

Vondelingen en verlaten kinderen, dus kinderen van wie de ouders onbekend zijn, vallen uit de boot. Kinderen van de eigen burgers gaan voor. Zo hoeven er niet zoveel burgerwezen uitbesteed te worden. Dat is namelijk niet alleen duur, de bestellingen worden vaak ook nog eens slecht behandeld, omdat er nauwelijks controle op is. Voor de andere ouderloze kinderen moeten de aalmoezeniers (de nieuwe armenverzorger van de stad) maar iets zien te regelen.

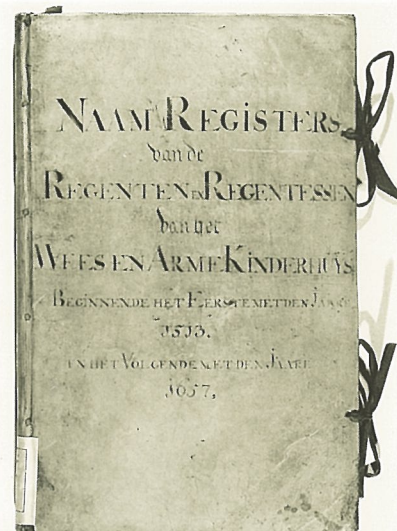
Zo wordt het Heilige-Geesthuis meer en meer een weeshuis voor burgerwezen: een 'burgerweeshuis'. De kinderen zijn te herkennen aan hun kleding. In Haarlem gaan ze in het zwart met een rode en een blauwe mouw. Vele steden in de Republiek krijgen in deze jaren een burgerweeshuis. Om toch maar te zorgen dat de kinderen van de eigen burgers netjes en 'godvresend' worden grootgebracht – 'godvresend' in de ware godsdienst wel te verstaan. Ook in de burgerweeshuizen betekent dat – net als in alle andere openbare instellingen van de

Republiek – hervormd, en niet meer katholiek.

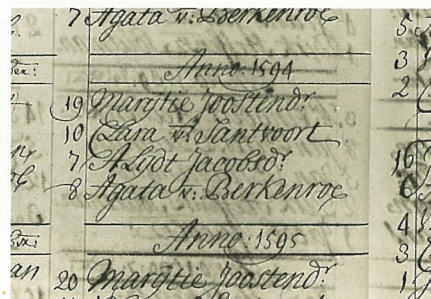
De nieuwe, strakkere aanpak van de armenzorg in deze tijd is niet alleen te merken aan het ontstaan van aparte huizen voor aparte groepen, zoals de burgerwezen. Ook het leven binnenshuis wordt meer geregeld. Zo komen er naast het college van regenten ook regentessen, die een eigen taak in het bestuur krijgen. Zij houden toezicht op de huishoudelijke zaken in het Huis zoals de voeding en kleding van de bewoners. Hoe de dagelijkse gang van zaken in het Huis moet verlopen wordt in 1603 in een reglement vastgelegd. Deze huisregels, *'die de weeskinderen binnen der stad Haerlem, binnen den H. Geesthuuze zullen achtervolgen'*, blijven twee eeuwen lang van kracht.

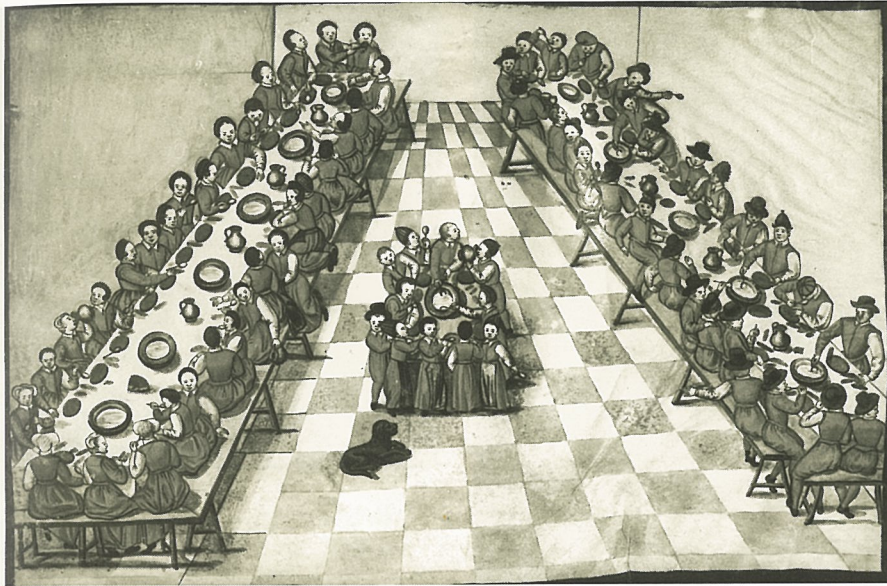
Het sobere, geregelde leven in het Huis wordt af en toe opgefleurd door een extraatje, vastgelegd in een van de talrijke legaten. Zo heeft een Haarlemse burger in zijn testament bepaald dat zowel op 'allekinderendach' als op de zondag na 'drie-koningedach' pannekoeken voor de kinderen worden gebakken. De oude mannen en vrouwen die nog in het Huis wonen, hebben op die zondag ook een feestmaal: gebraden vlees, een pintje wijn en wittebrood.

Een enkele keer is het feest. Dan krijgen de kinderen pannekoeken. In 1635 maakte Rembrandt deze ets van een pannekoekenbakster.

De namen van regenten en regentessen worden per jaar in een register opgetekend. Zij zijn altijd afkomstig uit de betere kringen.

Het leven in de stedelijke armenhuizen verandert. Steeds meer regels bepalen de dagelijkse gang van zaken, zoals hier te zien is in het Leidse burgerweeshuis, waar jongens en meisjes netjes gescheiden eten; de kleintjes zitten aan een aparte tafel in het midden.

Uit het reglement voor de weeskinderen in het Heilige-Geesthuis, vastgesteld op 10 januari 1603:

De dag begint met een uitgebreid gebed op de knietjes voor het bed:

'God lovende en dankende dat het hem gelieft heeft al te samen dien nacht te bewaren'.

Vervolgens rustig en netjes de 'waterpotten' in het 'privaet' legen, die vullen met water en bij de pomp laten staan (tot de avond); dan handen en gezicht wassen, ontbijt halen en snel aan het werk (binnen of buiten het Huis); op het werk vooral zorgen dat de baas niets te klagen heeft. De 'knechtjens en meysjens' die elders werken moeten om zes uur weer binnen zijn; dan is het weer bidden, eten en bidden (dit alles 'mannierlijck en stille') en naar bed. De zondag wordt besteed aan kerkgang en onderwijs. Tijdens de wandeling naar de kerk – in een rij twee aan twee –, tijdens de kerkdienst en gedurende de lessen moeten de kinderen:

'sorg dragen dat men de meester geen oorsaeck geeft om geslagen te worden'.

Het raadhuis op de Grote Markt, de zetel van het stadsbestuur. Tientallen jaren is hier vergaderd over het al dan niet uitbreiden van de stad.

Het werk aan de stadsuitbreiding is eindelijk begonnen. Met paarden- en mensenkracht worden vestinggrachten gegraven en wallen opgeworpen (1671).

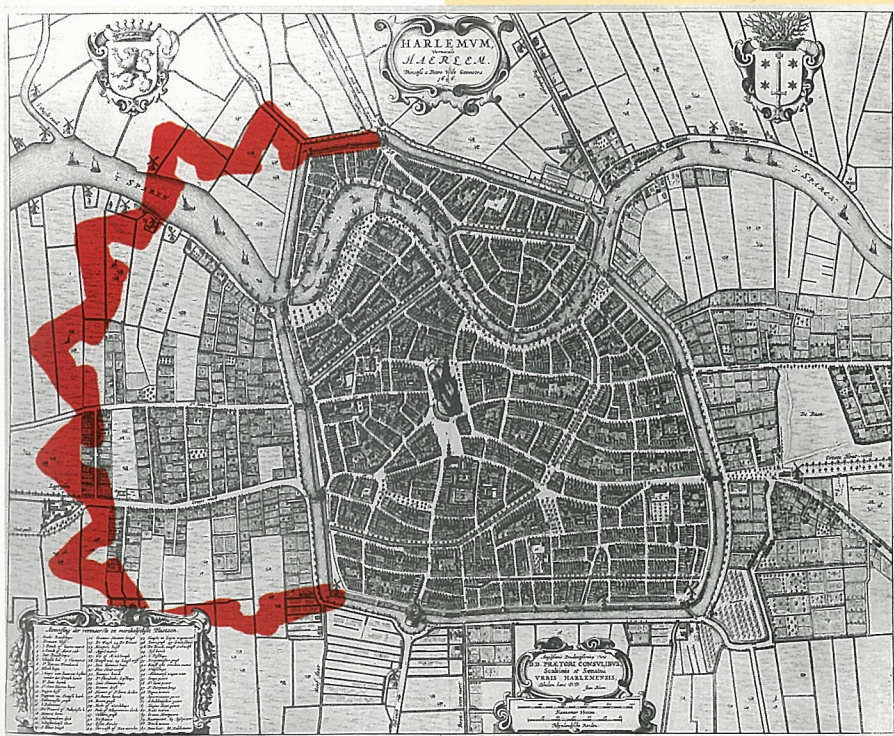
Gezicht op de uitbreiding aan de noordkant van de stad.

Wel ruimte, 1694 geen werk

Een rustig moment op de – meestal zo drukke – Grote Markt met het gezicht op de Sint-Bavo.

Op deze stadsplattegrond is duidelijk te zien hoeveel men (illegaal) buiten de stadsmuren bouwt. De gekleurde lijn geeft aan hoe de stad na 1671 naar het noorden wordt uitgebreid.

Werkloosheid en hoge prijzen beheersen het leven van alledag van veel Haarlemmers in 1694. De bruisende dagen van de 'Gouden Eeuw' van de Republiek – sterk en machtig geworden in de Tachtigjarige Oorlog – zijn al weer voorbij. Buitenlandse oorlogen en binnenlandse onrust hebben de welvaart de das om gedaan.

In Haarlem zijn de sporen van de voor- en tegenspoed van de afgelopen eeuw in de plattegrond van de stad te zien. Aan de noordkant van de oude stad is de middeleeuwse muur verdwenen en een heel nieuw stadsdeel, beschermd door moderne vestingwerken, is daar als het ware aan de oude straten en grachten toegevoegd. De oude Jansweg en Kruisweg lopen vanaf de Grote Markt via de oude stad zo de 'Nieuwstad' in, twee grachten en tal van straten kruisend.

Veel is er te doen geweest om de aanleg van dit nieuwe stadsdeel. Al voor 1600 was de ruimte binnen de

oude stadsmuren volgebouwd, maar het duurde nog zeventig jaar en vele commissies en plannen voordat er spijkers met koppen werden geslagen. Intussen bleef het inwonertal toenemen (in 1622 bedroeg dit bijna veertigduizend), waardoor enorme woningnood ontstond. Grote stadshuizen werden opgekocht en onderverdeeld in vele kleine woninkjes: een gouden tijd voor huisjesmelkers.

Ook buiten de muren werd steeds meer – illegaal – gebouwd. In 1642 werden er maar liefst 452 illegale 'buitenwoningen' geteld, die meestal door meerdere gezinnen bewoond werden.

Van enig toezicht van het Haarlems stadsbestuur in dit gebied was geen sprake, wat het leven er onveilig maakte. Deze situatie was het stadsbestuur een doorn in het oog. Toch valt het definitieve besluit om de stad (aan de noordkant) uit te breiden pas in 1671. De grond wordt onteigend, er worden grachten gegraven en vestingwerken aangelegd. Maar dan is de vaart eruit.

Het vervolg, de invulling van het nieuwe stadsdeel door verkoop van de grond en bouw van huizen, komt niet op gang. Door een teruglopende economie – handel en industrie lopen slecht door de buitenlandse oorlogen – durft niemand meer iets te ondernemen. Het treurige gevolg is dat het nieuwe stadsdeel grotendeels braak blijft liggen. Overigens doet het stadsbestuur wel zijn best de zaak op gang te brengen, onder andere door bedrijven gunstige vestigingsvoorwaarden aan te bieden. Met weinig succes echter.

Zo is de situatie in 1694. Eindelijk heeft Haarlem volop ruimte voor haar inwoners, maar het geld en de middelen om die ruimte te benutten zijn er niet meer. Er heerst grote werkloosheid

Hier, in het Heilige-Geesthuis, wonen anno 1694 alleen nog weeskinderen. De oude mannen en vrouwen zijn sinds het begin van de eeuw elders ondergebracht.

De gevel van het Oudemannenhuis (gebouwd in 1609 aan het Groot Heiligland) wordt getooid met dit beeld van een oude man met een collectebus onder zijn arm.

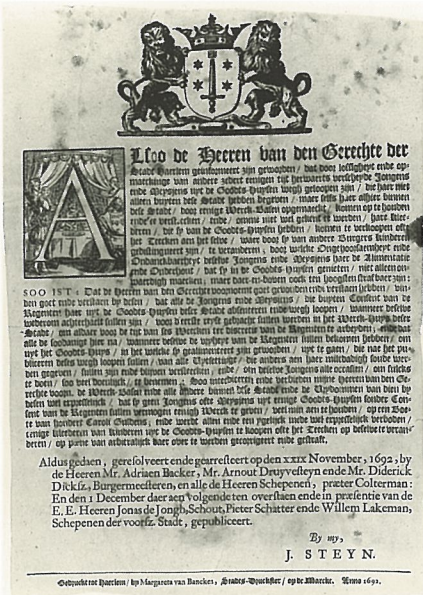

Om geld bij elkaar te brengen voor de bouw van een oudemannenhuis organiseert het stadsbestuur een groot feest met een loterij. Hier is het deel van de optocht afgebeeld waarin een oude man, een weeskind en een weduwe een beroep doen op de vrijgevigheid van de burgerij.

Rechts, direct achter de stadsmuur, ligt het Armekinderhuis. Links in de verte is het torentje van het Heilige-Geesthuis te zien.

Hoe meer mensen, hoe meer zorgen

Bijna elk jaar komt het wel voor dat er kinderen uit de weeshuizen weglopen. Maar soms loopt het uit de hand, zoals in 1692. In dat jaar maakt het stadsbestuur in het openbaar bekend dat 'verscheyde jongens ende meysjens uyt de Godtshuysen wegh gelooopen sijn' en hun kleren van het huis verkocht hebben om niet herkend te worden. En dat ieder die deze kleren koopt of de jongens en meisjes werk zal geven een zware boete boven het hoofd hangt.

Woonden er in 1572 nog maar acht-tienduizend mensen in Haarlem, in 1622 waren dit er twee keer zo veel. Al die mensen zijn natuurlijk niet voor niets in Haarlem komen wonen: het ging goed met de stad, er was werk te vinden, je had een goede kans het brood te verdienen voor vrouw en kinderen. Maar die enorme toeloop van mensen heeft ook een keerzijde.

Als na 1650 de landelijke economie inzakt en ook veel Haarlemse bedrijven hun poorten moeten sluiten, moeten al die monden nog steeds gevoed worden. Steeds meer mensen doen een beroep op de verschillende 'armbestuuren', die lang niet iedereen kunnen helpen. Gevolg is dat de regels en voorwaarden van de armenzorg steeds strenger worden. In 1631 was al bepaald dat je minstens twee jaar in de stad moet wonen wil je in aanmerking komen voor enige vorm van steun, of het nu brood, kleding of geld is. Zo lang moet je in ieder geval op eigen krachten aan de kost komen: een groot probleem als er geen werk te krijgen is en bedelen absoluut verboden is (op straffe van een flinke geseling of verbanning uit de stad). Voordat je – na die twee en later zelfs vier jaar – een uitkering krijgt, wordt nauwkeurig nagegaan of je niet eigenlijk best ergens kunt werken.

Als besloten wordt dat je steun krijgt, wordt de situatie door regelmatig huisbezoek scherp in de gaten

De poort van het Haarlemse tucht- en werkhuis, waar bedelaars en andere 'leeglopers' te werk worden gesteld. In 1612 gaan de weeskinderen, die hier terecht zijn gekomen, naar het Heilige-Geesthuis.

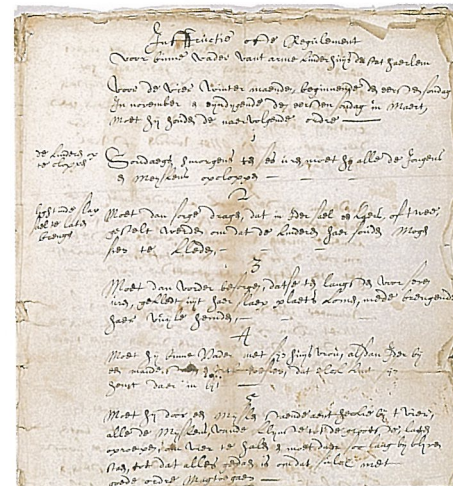
gehouden. Ook wordt bijvoorbeeld bepaald dat iemand die steun krijgt niet in de kroeg gezien mag worden. Hij of zij loopt dan de kans samen met andere 'leeglopers en bedelaars' in het Aalmoezeniershuis geplaatst te worden, waar iedereen te werk wordt gesteld. Daar werden eerst ook de kinderen ondergebracht die niet in het Heilige-Geesthuis terecht konden.

Aan deze onhoudbare toestand kwam in 1612 een eind: alle weeskinderen (maar niet de door hun ouders verlaten kinderen!) mogen sindsdien naar het Heilige-Geesthuis. Daar zijn intussen in 1609 de oude mannen verrokken naar het speciaal voor hen gebouwde Oudemannenhuis aan het Groot Heiligland. Ook voor de laatste oude vrouwen in het Heilige-Geesthuis is in 1626 een ander onderdak gevonden. Daarmee is dit huis alleen weeshuis geworden. Maar wel een overvol weeshuis. In 1626 wordt de toelating beperkt tot burgerwezen onder de zeven jaar. Met directe gevolgen: meer kinderen besteed bij burgers en veel meer zwervertjes op straat. Dit is zeer tegen de zin van het stadsbestuur.

In 1650 gaat er een stedelijke commissie naar Dordrecht om poolshoogte te nemen. Daar is naast het Burgerweeshuis een tweede huis opgericht voor 'arme kinderen'. Dit voorbeeld slaat aan. In 1656 opent het Haarlemse Arme Kinderhuis de poorten voor alle kinderen die niet toegelaten worden in het Heilige-Geesthuis. Zo zet de ontwikkeling zich voort: steeds meer aparte huizen voor aparte groepen. Niet alleen hebben de arme oude mannen en vrouwen in deze eeuw elk hun eigen huis gekregen, ook de burgerwezen worden netjes gescheiden van 'andere' kinderen.

Dit schilderij van de 'opname van de kinderen in het Armekinderhuis' laten de regenten in 1663 maken voor hun vergaderkamer. Drie van de zeven werken van barmhartigheid zijn erin verwerkt: het uitdelen van eten, drinken en kleren.

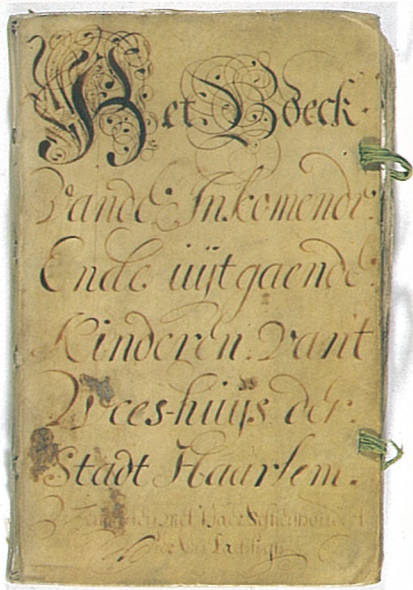

- Uit de instructie van de binnenvader (1679):
1. Sondaegs smorgens te ses uren moet hy alle de Jongens en Meyskens opcloppen (wakker maken).
  2. Moet dan Sorge dragen, dat een kaers of twee gestelt werden om dat de kinderen haer souden mogen sien te kleden.
  3. Moet dan vorder besorgen, datse ten langsten voor seven uren, gekleet uyt haer slaep plaets komen mede brengen haer vuyle hemden.
  4. Moet hy binne Vader met sijn huysvrouw, alsdan ider bij een mande staen ende wel toesien, dat elck kint syn hemt daer in lyt.

De regenten van het Armekinderhuis in vergadering bijeen, geschilderd in 1663. De binnenvader, links staand op de achtergrond, brengt verslag uit van de gang van zaken.

In dit boek worden de namen van de kinderen genoteerd, met de datum van aankomst en soms enkele gegevens van de ouders. Later wordt daar datum van vertrek en beroep aan toegevoegd.

Als op 4 januari 1694 het driejarig 'dochterke' Jannetje Joosten Popelier in het Heilige-Geesthuis wordt opgenomen dan is ze niet alleen haar ouders kwijt, maar ook haar broers en zusters. Die gaan naar het nieuw opgerichte Armekinderhuis omdat ze ouder zijn dan zeven jaar. Het leven dat deze kinderen – van elkaar gescheiden – tegemoet gaan is in grote lijnen hetzelfde. In beide Huizen worden ze niet alleen gevoed, gekleed en in de 'ware' godsdienst opgevoed, maar krijgen ze ook onderwijs (lezen en schrijven) en leren ze een vak. De meisjes werken binnenshuis op de naaikamer, zowel voor het Huis als in opdracht van de burgerij. Voor de jongens wordt door de regenten een baas gezocht in de stad, zodat zij een ambacht leren en het verdiende geld aan het Huis kunnen afdragen.

Het zijn vaak textielberoepen waar ze in terechtkomen, in veel gevallen net als hun overleden vaders. Het is de bedoeling dat de kinderen het Huis pas verlaten als ze op eigen benen kunnen staan. Dat betekent voor de meesten als ze tussen de twintig en vijfentwintig jaar oud zijn. Behalve de gewone kledinguitzet krijgen de jongens dan ook het gereedschap mee dat ze nodig hebben voor het uitoefenen van hun beroep.

Orde en regelmaat kenmerken het dagelijks ritme van het weeshuisleven: opstaan als 's morgens het 'clockje gaat'

voor ontbijt en ochtendgebed, zowel 'de meysjes als knechtjens', netjes gekleed met 'haer schoenen geriemt, de kousen gebonden, haer jas gehaect', daarna aan het werk. En dat alles rustig en 'manierlijk'. Hij of zij die roept, vecht, met stenen gooit of liegt wordt gestraft. Lichte straffen worden afgehandeld door het huispersoneel: de binnenvader of een van de suppoosten. Bij ernstige vergrijpen zoals stiekem weglopen, dronkenschap of diefstal komen de regenten eraan te pas. Een flink pak slaag met de 'bullepees', dagenlange opsluiting in het straphok, *aan het blok sluiten of te pronk staan* zijn de straffen waarover je kunt lezen in het 'Swart-register' van het Huis. Wel moeten we daarbij bedenken dat streng en hard straffen in die tijd heel gewoon was.

Eens in de week komen de regenten en de regentessen in het Huis vergaderen in speciale, deftig ingerichte kamers: de regentenkamer en de regentessenkamer. Bij de regenten komen de financiële en bestuurlijke zaken aan de orde en doet de binnenvader zijn wekelijks verslag van de gang van zaken. Ook wordt daar besproken welke kinderen komen en vertrekken. In de regentessenvergadering staan huishoudelijke zaken op de agenda. Er wordt overlegd met de binnenmoeder over kleding, voeding en bestellingen die gedaan moeten worden.

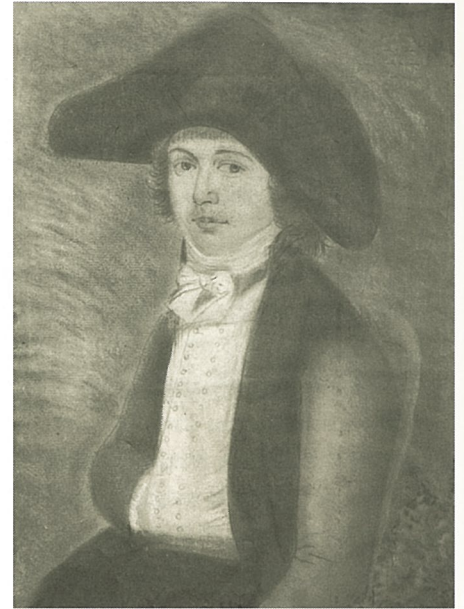
In de afgelopen eeuw hebben de financiële zorgen van het overbevolkte Heilige-Geesthuis de vergaderingen beheerst. De gebruikelijke inkomsten uit land- en huizenbezit, uit belasting op bepaalde artikelen en collectes waren bij lange na niet genoeg om het Huis draaiende te houden. Ondanks de oprichting van het Armekinderhuis, waardoor het Heilige-Geesthuis ontlast werd, zijn deze zorgen gebleven.

Als straf voor slecht gedrag kan de boosdoener dit schandblok voor korte of lange tijd aan zijn (of haar) been geklonken krijgen.

Anoniem portret van een jongen uit het Burgerweeshuis in de patriotentijd. Houding en hoed verraden de Franse invloed.

8 September 1786. Vijftig vrijwillige schutters verlaten de stad om bij Utrecht de patriotten bij te staan in de strijd tegen de prinsgezinden. Even later zullen nog tweeëntwintig weesjongens als versterking volgen.

Het begin van de revolutie te Haarlem: op 19 januari 1795 worden in de Sociëteit De Gouden Leeuw in de Zijlstraat wapens uitgedeeld aan de patriotten.

1794 Gebrek en armoede

De toestand van 'gebrek en armoede waarin zoo veele huisgezinnen met hunne van honger kermende en van koude verkleumde kinderen zijn gedompeld' is 'droevig en allerbeklagelijkst'. Met deze woorden probeert het stadsbestuur van Haarlem rond 1790 de 'meer vermogende ingezetenen' aan te sporen een royale bijdrage in de armenkas te storten.

Hoe ernstig de situatie is in de Republiek, valt in een stad als Haarlem duidelijk te zien. Van de drukke handel en industrie is weinig meer over. De werkloosheid is enorm. Overall is het verval zichtbaar: verlaten, halfgesloopte huizen en lege erven spreken boekdelen. In ruim vijftig jaar is de bevolking gehalveerd. Woonden er in 1732 nog rond de veertigduizend mensen in Haarlem, aan het eind van de eeuw zijn het er nog geen twintigduizend.

Maar steeds méér mensen komen bij de armenzorginstellingen aankloppen. Om de armoede beter te bestrijden gaat de stedelijke armenzorg (de aalmoezeniers) nauw samenwerken met de hervormde diaconie. Want daar komen de meeste armen terecht. Om te beginnen laten ze een groot nieuw armenhuis bouwen, met plaats voor negenhonderd mensen. Voor de armen die niet voor zichzelf kunnen zorgen. De stad betaalt de bouw in ruil voor een grote stem in het bestuur van dit Diaconiehuis.

Het leven van de bewoners is zeer strak geregeld. Overtreding van de regels wordt onmiddellijk streng bestraft. In een textiel fabriek die aan het huis verbonden is worden de bewoners aan het werk gezet. 'Zijn tijd in luyheid door-brengen' is verboden. De afkeer die er bestaat tegen het werken in de 'armenfabriek' vinden de

bestuurders geen probleem. Het zou alleen maar een aansporing zijn om zelf naar ander werk te zoeken en op eigen benen te gaan staan.

In 1786 wordt de samenwerking tussen de beide 'armbesturen' nog strakker aangehaald. Het Aalmoezeniershuis, waar sinds 1601 armen werden ondergebracht en aan het werk gezet, wordt opgeheven en de bewoners krijgen ook een plaats in het grote nieuwe Diaconiehuis. Het aantal gezinnen dat hier alleen steun komt halen ligt nu ver boven de duizend. Dit is dan wel verreweg het grootste, maar het is lang niet het enige armenhuis in Haarlem. De katholieken en de luthersers hebben elk een eigen armenhuis voor hun wezen en bejaarden. De doopsgezinden hebben al sinds 1634 een weeshuis.

Voor de kinderen van het Burgerweeshuis en het Armekinderhuis is er iets belangrijks veranderd in deze eeuw. In 1765 zijn deze huizen samen gevoegd. Zowel geldgebrek als de daling van het aantal opgenomen kinderen was de oorzaak. Sindsdien wonen de kinderen uit beide huizen als burgerwezen in het Armekinderhuis. 'Het Weeshuis' staat te lezen op het bord boven de poort. Ook in dit geval probeert men te bezuinigen door samen te werken.

Zo staan de zaken in de armenzorg ervoor in 1794, aan de vooravond van de komst van het Franse leger. De stad Haarlem gaat een tijd tegemoet van nog meer armoede en nog meer zorgen om haar armen.

402

ADVERTENTIE.

Burgemeesteren en Heerenburgers der Stad Haarlem / want het uiterste verhoeren / en de eerste uitroeping ontrent / en hoe de be- / klagelijke onbetrouwbaarheid derzelve is / want het uiterste ge- / brek en armoede / waarin zo veel huisgezinnen met hunne van honger / kermende en van koude verkleumde kinderen zijn gedompeld / met / deze woorden probeert het stadsbestuur van Haarlem rond 1790 de 'meer / vermogende ingezetenen' aan te sporen een royale bijdrage in de armen- / kas te storten.

Hoe ernstig de situatie is in de Republiek, valt in een stad als Haar- / lem duidelijk te zien. Van de drukke handel en industrie is weinig meer / over. De werkloosheid is enorm. Overall is het verval zichtbaar: verlaten, / halfgesloopte huizen en lege erven spreken boekdelen. In ruim vijftig jaar / is de bevolking gehalveerd. Woonden er in 1732 nog rond de veertigduizend / mensen in Haarlem, aan het eind van de eeuw zijn het er nog geen twintig- / duizend.

Maar steeds méér mensen komen bij de armenzorginstellingen aanklop- / pen. Om de armoede beter te bestrijden gaat de stedelijke armenzorg (de / aalmoezeniers) nauw samenwerken met de hervormde diaconie. Want daar / komen de meeste armen terecht. Om te beginnen laten ze een groot nieuw / armenhuis bouwen, met plaats voor negenhonderd mensen. Voor de armen / die niet voor zichzelf kunnen zorgen. De stad betaalt de bouw in ruil voor / een grote stem in het bestuur van dit Diaconiehuis.

Het leven van de bewoners is zeer strak geregeld. Overtreding van de / regels wordt onmiddellijk streng bestraft. In een textiel fabriek die aan / het huis verbonden is worden de bewoners aan het werk gezet. 'Zijn tijd / in luyheid door-brengen' is verboden. De afkeer die er bestaat tegen het / werken in de 'armenfabriek' vinden de bestuurders geen probleem. Het zou / alleen maar een aansporing zijn om zelf naar ander werk te zoeken en op / eigen benen te gaan staan.

In 1786 wordt de samenwerking tussen de beide 'armbesturen' nog / strakker aangehaald. Het Aalmoezeniershuis, waar sinds 1601 armen wer- / den ondergebracht en aan het werk gezet, wordt opgeheven en de bewo- / ners krijgen ook een plaats in het grote nieuwe Diaconiehuis. Het aantal / gezinnen dat hier alleen steun komt halen ligt nu ver boven de duizend. / Dit is dan wel verreweg het grootste, maar het is lang niet het enige armen- / huis in Haarlem. De katholieken en de luthersers hebben elk een eigen armen- / huis voor hun wezen en bejaarden. De doopsgezinden hebben al sinds 1634 / een weeshuis.

Voor de kinderen van het Burgerweeshuis en het Armekinderhuis is er / iets belangrijks veranderd in deze eeuw. In 1765 zijn deze huizen samen / gevoegd. Zowel geldgebrek als de daling van het aantal opgenomen kin- / deren was de oorzaak. Sindsdien wonen de kinderen uit beide huizen / als burgerwezen in het Armekinderhuis. 'Het Weeshuis' staat te lezen op / het bord boven de poort. Ook in dit geval probeert men te bezuinigen door / samen te werken.

Zo staan de zaken in de armenzorg ervoor in 1794, aan de vooravond / van de komst van het Franse leger. De stad Haarlem gaat een tijd tegemoet / van nog meer armoede en nog meer zorgen om haar armen.

Alsdus gedaan, gereëlveerd op huiden den 6 January 1786, en / ten zelve dage geprotonieerd, president de Ed. Gr. Achtb. / Heeren Mr. Pieter Vermeulen, Hare van Hoorwegen, Joan / Harmen Graswinckel en Jean la Clé, Burgemeesteren der / Stad Haarlem.

In kenniffe van My, / G. V. A. SCHOUTEN.

Te Haarlem, gedrukt by JOHANNES ERSCHIEDEN en ZOONEN, Stads-Druckers.

Bedelaar op de Grote Markt, 1825

De stad is rond 1800 overal in verval. Huizen storten in en worden gesloopt. Hier aan de Raamgracht zijn enkele huizen weggebroken.

Deze blinde bedelaar werd rond 1750 'naar 't leven' getekend.

Mensen trekken weg uit de stad. Er is geen werk te vinden. Misschien hangt deze verhuizing per boot daar ook mee samen? Op de achtergrond het terrein aan het Spaarne waar het nieuwe Diaconiehuis zal verrijzen.

SEPTEMBER
1771.

TER INWYINGE
VAN HET NIEUWE
DIACONIE-HUIS,
DOOR DEN WEL-ERWANNEN DEN
H. & R.
LUCAS LUYKEN,
Oudste Licentia In de Geneesde J. G.
TE HAARLEM.
Op den 13 van Kerff-Maand M.D.C.C.LXXI.
Te Haarlem, by **ARIS TOLK,** Boekdrukker, Boek- en
Papierverkooper op de Groote Markt, by het Stadhuis.

In 1771 wordt het nieuwe Diaconiehuis met gepaste feestvreugde en jubelrijmen geopend:
*Juicht! eerlijke armoed Juicht, met reede wees verheugd,
Juicht! nu Milddadigheid haar deuren heeft ont-slooten,
Nu yder aan dit Huis zijn gaaven wil vergrooten,
Voor grijze Ouderdom en hulpelooze jeugd'.*

1794 Nog meer regels

Binnen de muren van het Huis is het nog rustig in december 1794. De politieke onrust in de buitenwereld komt af en toe dichtbij als een weesjongen dienst neemt in vloot of leger. In het nieuwe weeshuisreglement (1790) komt dit zelfs nadrukkelijk aan de orde. Volgens artikel 4 mogen de regenten zes jongens van ten minste achttien jaar oud jaarlijks dienst laten nemen. Het wordt zelfs aangemoedigd: de jongens krijgen behalve de gewone uitzet nog een premie! Meestal verlaten de kinderen het Huis pas als ze vijftientig zijn. Alleen als ze in hun eigen onderhoud kunnen voorzien mogen ze eerder weg.

Het aantal wezen in het Huis wordt steeds kleiner. Bij het samengaan van Burgerweeshuis en Armekinderhuis (1765) zijn het er nog driehonderdvijftientig, dertig jaar later niet meer dan tweehonderd. Dit komt vooral door een strenger toelatingsbeleid.

Het nieuwe reglement bepaalt het leven binnenshuis. In vergelijking met de oude voorschriften (1603) zijn de taken en plichten van regenten, personeel en kinderen nu vaster omschreven. Uitvoerig staat, zwart op wit, wat ieder moet en mag. Zo moet de binnenvader dagelijks in een groot boek opschrijven wat er gebeurt in Huis. De binnenmoeder moet van tevoren per week het menu vaststellen en precies bijhouden wat er gebruikt wordt. Ook wordt vastgelegd dat alleen bewoners van het Huis tijdens het eten in de eetzaal binnengelaten worden (dat was blijkbaar weleens anders). Weesjongens die een bepaald ambacht leren mogen niet meer overstappen naar een ander vak. De meisjes moeten eerst twee jaar als linnennaaster in het Huis werken en mogen pas daarna uit naai-

en gaan bij de Haarlemse burgers. Kortom: regels, regels en nog eens regels. Vrij rondlopen in de stad mogen de kinderen alleen op zondagmiddag en op bepaalde feestdagen. Maar ook dan is de vrijheid beperkt: een herberg bezoeken of lawaai maken op straat is natuurlijk streng verboden. En betrappt worden ze direct, herkenbaar als ze zijn aan hun rode en blauwe mouw. Hoewel ongehoorzaamheid nog steeds onmiddellijk wordt afgestraft, spreken de regenten maar zelden de zwaarste straf uit: 'uitzetting uit het Huis'. Sommige kinderen houden dit geregelde leven niet vol en nemen uit eigen beweging de benen. Maar de meesten lopen braaf in de pas van het dagelijks ritme van bidden, eten, school en werk.

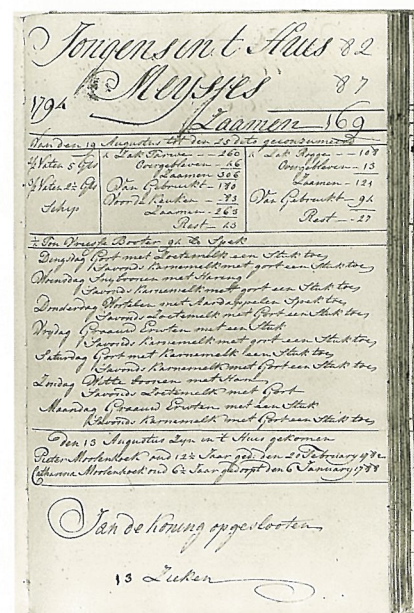
Dit ordelijke leven wordt ruw verstoord wanneer de stadsregering op 28 januari 1795 tot ontruiming van het Huis besluit. De kinderen moeten plaats maken voor soldaten van het Franse leger, dat tien dagen daarvoor de stad is binnengetrokken.

Gedurende een aantal jaren zijn de burgerwezen op verschillende plaatsen in de stad ondergebracht. Pas in 1810 krijgen ze weer een eigen Huis.

Bladzij uit het 'weekstaatboek' uit 1794. Hierin wordt de stand van zaken in het Huis nauwkeurig bijgehouden. Het aantal 'Jongens en Meysjes in t Huis' staat genoteerd, wie er die week bijkwamen, wie vertrokken, hoeveel zieken er waren en wie straf kreeg. Ook het dagelijks menu is opgeschreven. ('dinsdag Gort met zoetemelk, 's avonds karnemelk met gort, woensdag snijboonen met Haring, 's avonds karnemelk met gort, donderdag Wortelen met Aardappelen spek toe, zoetemelk met gort.)

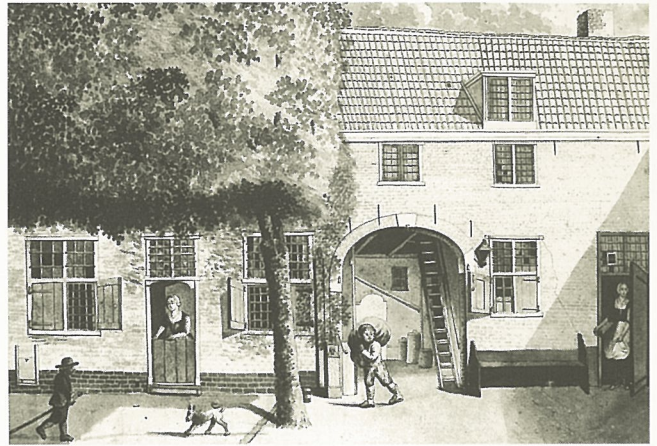

De weesjongens die in dit register staan, gaan een hachelijke toekomst tegemoet. Meer dan eens is het geen vrije keus, maar voor de regenten een manier om van lastige klanten af te komen.

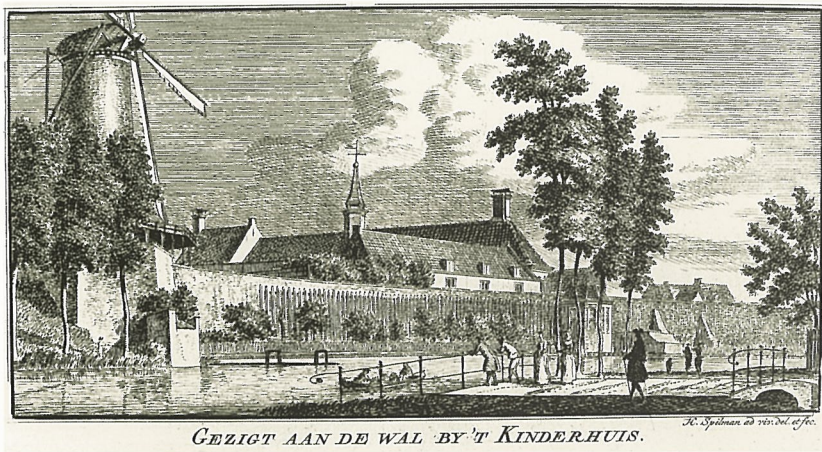

Op 14 september 1765 verlaten de burgerwezen het bouwvallig geworden Heilige-Geesthuis. Bijna vier eeuwen heeft het dienst gedaan.

Een kijkje op de binnenplaats van het weeshuis rond 1770.

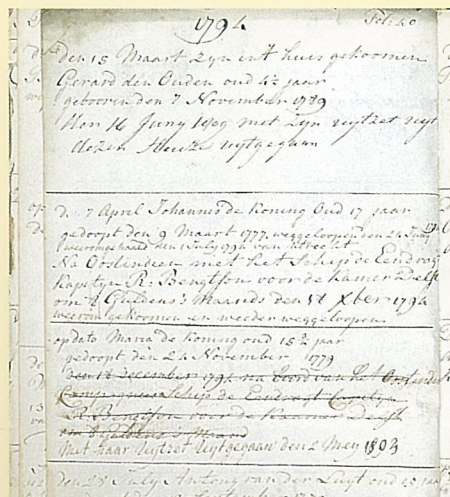
Gezicht op het Arme Kinderhuis aan de Kinderhuisvest. In 1765 trekken de burgerwezen uit het Heilige-Geesthuis hier ook in. Het aantal kinderen in beide huizen is dan zo teruggelopen dat dat mogelijk is.

De regentessen van het Arme Kinderhuis bezig met een van hun taken: het controleren van de textielvoorraad. Op de achtergrond staat de binnenmoeder.

1794 Enkele bewoners

Van de meeste kinderen die een deel van hun jeugd in het weeshuis doorbrachten, is alleen de naam opgeschreven met de datum van aankomst. Later is de vertrekdatum eraan toegevoegd. De naam van de ouders is vaak ook vermeld en soms het beroep van de vader. Maar van het verblijf in het weeshuis weten we meestal weinig of niets. Onpersoonlijke lijstjes van kledingstukken die per kind zijn uitgedeeld, opgave van het dagelijkse menu, een blik in de huisregels, dat alles levert stof voor een heel algemeen beeld. Alleen als de wezen op de een of andere manier zijn opgevallen – doordat ze uitblonken in iets of in botsing kwamen met de regels van het Huis – is er meer vastgelegd in notulen of strafregister en weten we dus meer.

Bladzij uit het 'Journal van opneming' uit 1794.

Warnaar Horstink schildert in 1778 de keuken van het weeshuis in vol bedrijf: enkele grote weesmeisjes poetsen, roeren en wassen, de binnenmoeder snijdt en snippert, de binnenvader leest in de bijbel en op de voorgrond speelt een jonge wees.

WARNAAR HORSTINK

Samen met zijn jongere broer Barentje komt Warnaar Horstink op achtjarige leeftijd op 4 juni 1764 in het weeshuis. Een hele rij familieleden staat vermeld in het opnameboek: een timmerman, een kleermaker, een schilder en een schoenmaker, allemaal woonachtig in het oosten des lands. Wanneer en waarom de ouders van Warnaar en Barentje naar Haarlem zijn gekomen vertelt het verhaal niet, maar blijkbaar hebben ze lang genoeg in Haarlem gewoond om de kinderen in het Burgerweeshuis te laten opnemen. Wel is duidelijk dat hun achtergrond dezelfde is als die van de meeste burgerwezen: die van de nijvere ambachtslieden.

Warnaar blinkt uit in tekenen en mag van de regenten lessen volgen aan de Haarlemse tekenacademie, die in 1771 wordt opgericht. Kinderen uit wees- en armenhuizen kunnen hier gratis onderwijs krijgen. Daar krijgt hij les van de schilder Cornelis van Noorde. In 1773 wint Warnaar daar zelfs een prijs voor zijn tekenwerk.

Dank zij Warnaar Horstink hebben we een beeld van de keuken van het weeshuis in vol bedrijf. Op tweeëntwintigjarige leeftijd legt hij dat vast.

In 1794 duikt hij weer op in de annalen van het weeshuis. In de notulen van de regentenvergadering wordt vermeld dat hij nu – inmiddels gevestigd als schilder in Haarlem – les geeft in het 'handtekenen' aan burgerwezen.

links: Portretten van weesjongens, achttiende eeuw.

JAN DE KONING

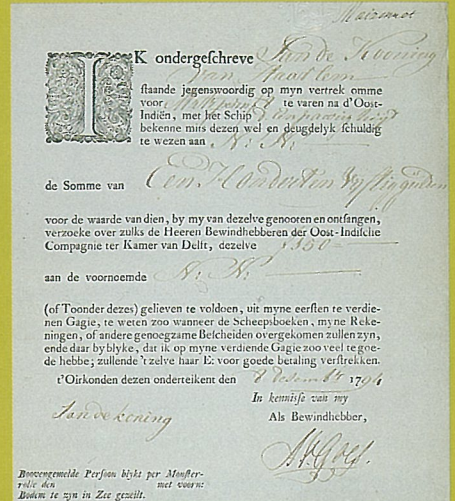
Jan de Koning is een heel ander geval. In 1794 hebben de regenten hun handen vol aan hem. Geen naam komen we zo vaak tegen in de boeken. Het begint met een diefstal. In juni van dit jaar breekt Jan, 17 jaar, de kist met persoonlijke eigendommen van Gerrit Otter (een andere wees) open en steelt zijn kostbaarheden. Met de buit, bestaande uit een zilveren gesp, een vestje, een hoed en een paar schoenen, neemt Jan de benen. Het komt de regenten ter ore dat hij ergens in Utrecht zit en de

binnenvader wordt erop uit gestuurd om hem terug te halen.

Eenmaal terug in Haarlem moet hij voor de regentenvergadering verschijnen. Hij bekent alles. Dit is zijn straf: *'omme op de saal int bijweezen van alle de jongens en de meyden te worden gelegd op de bok en aldaar met roeden strengelijck te worden gekasteyd en voorts zo lange in het water-en-broodhok te worden opgesloten totdat hij zoude verkiezen gezonden te worden hetzij ten oorlog of naar Oost Indien.'*

Op deze manier worden lastige jongens gedwongen zich nuttig te maken voor 'het lieve vaderland'. Of ze ooit terugkomen is de vraag. Maar met Jan loopt het anders. Hij monstert aan bij de Verenigde Oostindische Compagnie. Opgesloten moet hij het vertrek afwachten, maar dat is hij niet van plan.

onder: Uit deze schuldbekentenis blijkt dat van alles is geregeld voor de grote reis van Jan de Koning.

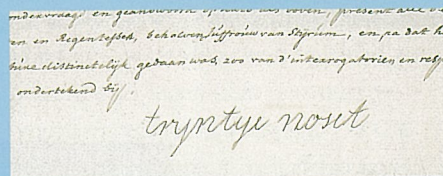
Hij weet te ontsnappen door de 'diefijzers' (tralies) van het strafhok te verschuiven en ontsnapt voorgoed in januari 1795. Ze zullen hem niet gemist hebben in het Huis.

TRIJNTJE NOZET

Niet alleen jongens krijgen het aan de stok met de regenten. Het komt ook voor – hoewel minder vaak – dat meisjes in botsing komen met het weeshuisregime. Zo ook Trijntje Nozet, die in november 1758 wegloopt en weer wordt teruggebracht door een familielid. Hierbij komt uit dat zij af en toe in een 'verdacht' huis in de Witte Herensteeg komt, bij een *'zeeker Heer, zijnde een koopman binnen deze stad'*.

Een heel dossier in het weeshuisarchief is aan deze zaak gewijd. In het verhoor op de regentessenvergadering biecht Trijntje op dat zij twee jaar daarvoor – toen zij nog bij haar ouders woonde – voor het eerst in dat huis is geweest, *'dat de Heer Abraham Barnaart, haar op 't ijs gezien hebbende, tot haar had gezonden Anna Gerrits, om haar te vraagen, of haar ouders ook behoefdig waren en of zij een huis wilde hebben, om daar te scrobben en te werken'*. Zij was erheen gegaan, en toen bleek dat de heer Barnaart andere be-

onder: Zo ondertekende Trijntje Nozet het verslag van haar ondervraging (alle burgerwezen leren op de weesschool lezen en schrijven!).

doelingen had was zij daar niet op ingegaan. Later, toen ze in het weeshuis zat, is zij met Anna Gerrits – ook een burgerwees – daar weer geweest: *'25 guldens en een silvere beugel' had hij haar gepresenteerd als zij 'hem ter wille wilde zijn'*. De regenten en regentessen nemen de zaak hoog op en lichten de burgemeesters in.

Maar intussen is Anna Gerrits ervandoor gegaan.

Zij heeft kans gezien om 's avonds, met het blok aan het been(!), uit de linnen-naaikamer te ontsnappen. Haar kleren worden de volgende dag gevonden. In de *Haerlemsche Courant* wordt bekend gemaakt dat degene die haar terugbrengt een beloning krijgt. Anna wacht dan het tuchthuis.

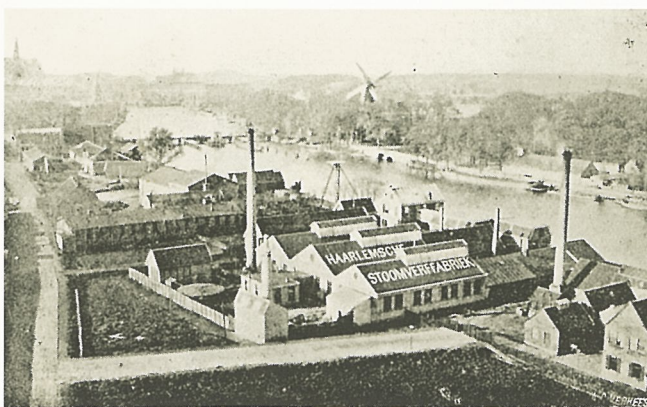
Buiten spelen bij de Herensingel ca. 1890.
(Zomaar vrij op straat spelen komt in het regel-
de leven van de burgerwezen niet voor.)

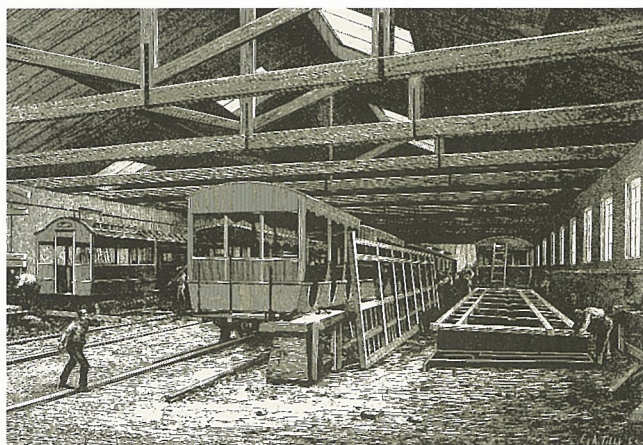
Boodschappen worden aan huis bezorgd in het
Groot Heiligland (de straat waar ook het wees-
huis ligt). Voor dit werk worden vaak kinderen
ingeschakeld.

Het personeel van de glasbewerkingsfabriek
J. Sabelis & Co in de Anthoniestraat. Hoewel
links een aantal heel jonge werknemers te zien is,
valt de kinderarbeid in Haarlem vergeleken met
de rest van het land mee.

De Haarlemsche Stoomverffabriek, een moderne
industrie rond 1900.

De rijtuigfabriek J. J. Beynes is een van de groot-
ste industrieën van Haarlem. De tram- en treinwa-
gons van Beynes rijden in het hele land.

Nieuwe tijden breken aan

1894

Arbeiders aan het werk in een bouwput bij de Melkbrug over het Spaarne rond 1890. De werkdagen van arbeiders zijn lang (gemiddeld 12 uur) en de omstandigheden vaak slecht.

'In den laatste tijd wordt – en terecht – ernstig geklaagd over de baldadigheid der jeugd. De toestand is hoogst bedroevend,' stelt een ingezonden-briefschrijver somber vast in de *Oprechte Haerlemsche Courant* van 11 december 1894. Hij is niet de enige Haarlemse burger die zich afvraagt of de arbeidersjeugd niet veel te veel vrije tijd heeft sinds de Arbeidswet van 1889. Volgens deze wet is het verboden om kinderen onder de twaalf te laten werken; kinderen tussen de twaalf en zestien jaar mogen niet langer dan elf uur per dag werken.

Ook de burgemeester had zich in 1890 al op dezelfde manier uitgelaten: *'Een gevolg van dat uitscheiden om 7 uur is dat de jongens thuis minder inbrengen en echte straatslijpers worden en allerlei kattekwaad uithalen.'* Fabrikanten en ondernemers zijn weer om een andere reden tegen de beperking van de werktijd: *'de jongelui hebben zo te veel tijd voor vergaderingen over loonsverhoging en werktijdverkorting.'*

Zelfs in het brave, rustige Haarlem, waar de arbeiders altijd zo beleefd zijn tegen hun 'patroon', begint er iets te veranderen. De tijd van niet meer alleen beleefd vragen, maar ook af en toe iets eisen is aangebroken. Ook op het gebied van de huisvesting wordt een begin gemaakt met de bestrijding van de heersende

wanttoestanden: vanaf 4 juli 1894 mag de Haarlemse politie verkrotte woningen 'onbewoonbaar verklaren'.

De afgelopen eeuw was voor het grootste deel van de bevolking een tijd van achteruitgang en grote armoede. Eén lang verhaal van werkloosheid en – als er werk was – veel te lange werkdagen in benauwde werkruimten voor veel te weinig loon. Voortdurend stijgende prijzen, te weinig en slechte voeding, en vervallen, ongezonde woningen (riolering en waterleiding bestonden nog niet) maakten het leven van veel mensen tot een aaneenschakeling van honger, ziekte en ellende. Bijna een kwart van alle kinderen werd niet ouder dan één jaar. Keel- en longtering maakte jaar in jaar uit slachtoffers onder de verzwakte bevolking. Daarbij kwamen er nog geregeld epidemieën voor – cholera, mazelen, tyfus – die velen het leven kostten. De lonen waren meestal zo laag dat het hele gezin moest meewerken om de schamele eindjes aan elkaar te knopen; ook de kinderen, en al zo jong mogelijk. Naar school gingen ze dan niet.

In het laatste kwart van de eeuw begint Nederland economisch aarzelend uit het slop te komen. De industrialisatie komt op gang. In Haarlem groeien bedrijven als Beynes, Figeë, Conrad en Enschedé uit tot moderne ondernemingen, die honderden mensen werk bieden. De stad trekt weer mensen aan: tussen 1869 en 1899 verdubbelt het aantal inwoners zich – van 30.530 tot 64.079.

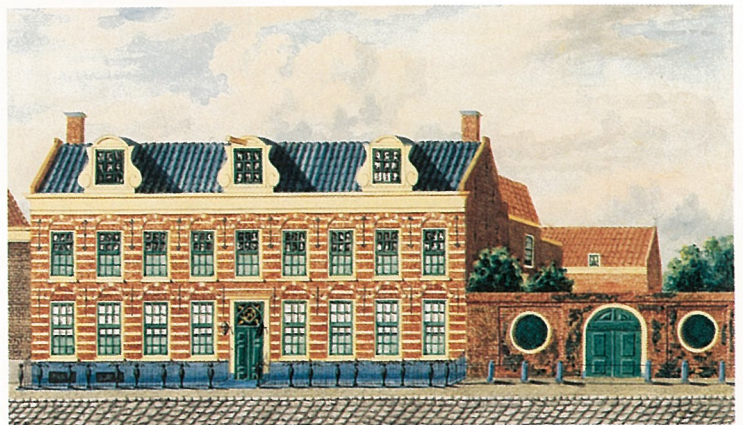
Maar meer werk en meer mensen betekent nog niet direct voor iedereen meer welvaart. Heel langzaam worden de omstandigheden iets beter, de overlevingskansen groter en daagt er weer enige toekomst voor meer mensen.

In een lokaal aan het Klein Heiligland wordt in de negentiende eeuw tweemaal in de week gortsoep uitgedeeld aan de armen.

Vanaf 1856 kunnen de armen van de Diaconie in dit huis in de Jansstraat terecht (het grote Diaconiehuis uit 1771 is in 1810 kazerne geworden).

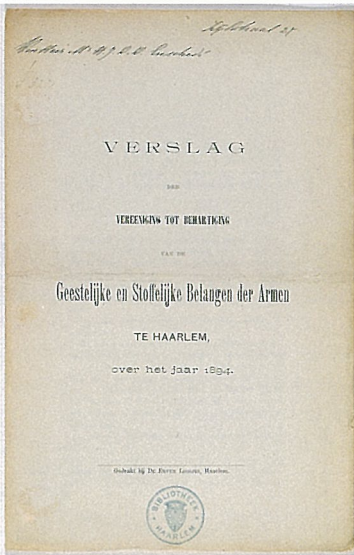
In zo'n collectebus kunnen bijdragen voor het weeshuis gedaan worden.

Het Groot Heiligland rond 1880. Het derde huis van rechts is het doopsgezinde armenhuis. Verderop in de straat ligt het Burgerweeshuis.

Wie zorgt voor al die armen?

1894

Jaarverslag van de 'Vereeniging tot behartiging van de Geestelijke en Stoffelijke belangen der Armen' over 1894. In tal van dergelijke verenigingen zijn vooraanstaande burgers actief in de armenzorg.

Deze vrouw gaat naar de bedeling om een pannetje eten te halen, 1883. Dit tafereel werd geschilderd door Jacobus van Looy, die opgroeide in het Burgerweeshuis.

Zou K. Meyer in de krant gelezen hebben dat zijn 'broodkaart' is gevonden, en hoe zou zijn gezin het intussen zonder die kaart hebben gered? Deze vragen komen op als je de *Oprechte Haerlemsche Courant* van 14 april 1894 opslaat en op de lijst met gevonden voorwerpen ziet staan: *'Broodkaart van de Vereeniging Weldadigheid naar Vermogen, nr. 1594 op naam van K. Meyer.'* Deze vereniging is een van de vele liefdadige organisaties die in deze tijd iets aan de armoede proberen te doen. Maar zo'n kaart, waarmee je op gezette tijden een gratis portie brood kunt halen, krijg je niet zomaar. Als een arm gezin zich aanmeldt voor steun, komt er eerst iemand van de commissie *'huisbezoek'* langs om de situatie te beoordelen. Hij moet vooral de oorzaken van de armoede onderzoeken en eventuele hulp hierop afstemmen: bij werkloosheid wordt een baan gezocht, bij ziekte een dokter betaald en bij gebrek wordt voedsel of kleding gegeven. Intussen wordt erop toegezien dat de kinderen naar school gaan en dat het huishouden *'zindelijk en ordelijk'* gevoerd wordt. De leden van de commissie huisbezoek moeten zich opstellen als *'vriendelijke raadgevers'*, niet als *'rechtwijzende berispers'*. *'ten einde het gevoel van eigenwaarde der ondersteunden niet te kwetsen'*. Deze aanpak van het armoedeprobleem is modern voor die tijd.

Veel is er in deze eeuw gepraat over het grote probleem van de armoede. *'Zou het niet beter landelijk aangepakt kunnen worden in plaats van per stad, per dorp en per kerk, zoals het al eeuwenlang gaat?'* vragen velen zich af.

Al in de eerste grondwet van het Koninkrijk der Nederlanden (1815)

werd het 'armbestuur en de opvoeding der arme kinderen' erkend als nationaal probleem. Een poging om er landelijk iets aan te doen was het Koninklijk Besluit van 15 januari 1825. Dat hield in dat vierduizend wezen en vondelingen, vijfhonderd arme gezinnen en vijftienhonderd bedelaars uit het hele land naar speciaal hiervoor opgezette landbouwkolonies in Drente gestuurd werden. Hier zouden ze onderwijs krijgen en leren werken, kortom, een 'fatsoenlijk' bestaan op kunnen bouwen. Tegelijk zou de maatschappij verlost zijn van een last.

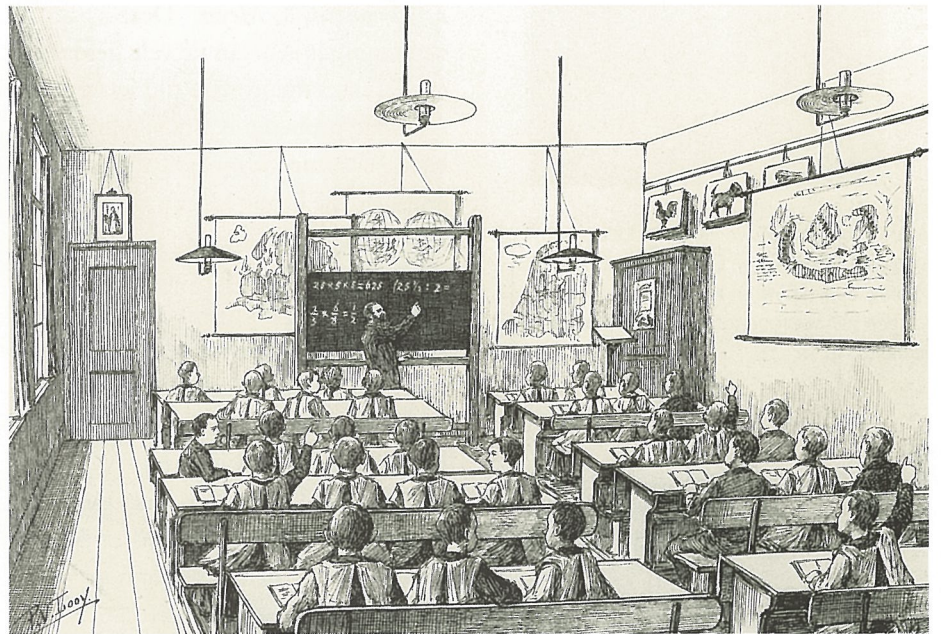
Ook het Haarlemse Burgerweeshuis moet haar deel leveren: honderdvijftig kinderen. De regenten van het Huis weigeren dit te doen en verspelen daarmee de subsidie van het stadsbestuur. Intussen bereikt de armoede in het land een dieptepunt. Steeds meer stemmen gaan op om de staat als eerste verantwoordelijk te maken voor de armenzorg. Maar plannen van de liberale eerste minister Thorbecke in deze richting halen het niet. De armenzorg blijft in hoofdzaak een zaak van de kerkelijke liefdadigheid.

Tegelijkertijd verandert de maatschappij ingrijpend door de doorbraak van de industrialisatie. De trek naar de steden, die daarmee samenhangt, weekt de mensen los uit oude patronen, met als gevolg dat de invloed van de kerk ook minder wordt. Nieuwe bewoners van Haarlem die hulp nodig hebben kloppen meestal dan ook niet meer aan bij de kerk, maar bij de stedelijke armenzorg (het Burgerlijk Armbestuur).

Maar wie ook de goede gever is, de positie van de arme is nog dezelfde: dankbaar en nederig moet hij zijn hand ophouden.

De binnenplaats van het Gereformeerd of Burgerweeshuis aan het Groot Heiligland, 1900.

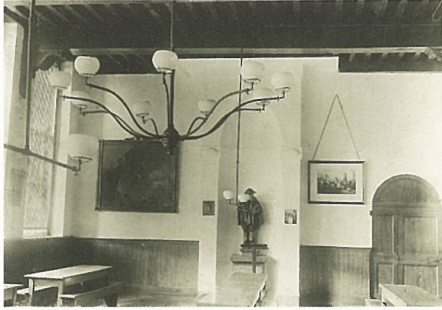

De weeshuisschool na de verbouwing van 1859.

Binnenvader Johannes Plaatzer en binnenmoeder Catharina van den Hull komen in 1832 in dienst van het weeshuis. Als deze binnenvader in 1861 zijn gouden jubileum als binnenvader viert (zijn vrouw Catharina is al in 1849 gestorven), zingen de kinderen een gepast lied:
*Vader! Teder zijn de banden
 Die ons hechten aan elkaar;
 Liefdrijk vat gij onze handen,
 Hoedt gij ons voor elk gevaar,
 Nimmer moe voor ons te zorgen,
 Soms in 't prilste van de jeugd.
 Elke avond, ied'ren morgen,
 Voedt ge ons op in eer en deugd.'*

Naar één groot gezin

Een blik in de eetzaal rond 1900. In het midden het beeld van de oude man dat eerst boven de ingang van het gebouw stond. Het beeld herinnert aan de vroegere functie van het huis: oudemannenhuis.

De sfeer in het Huis wordt losser. Tekenend daarvoor is de oprichting van de gymnastiekvereniging T.A.V.O. (Tot Aller Vermaak Opgericht), evenals de toename van het aantal uitjes. (onder)

De verslaggever van de *Oprechte Haerlemsche Courant* die in deze tijd het weeshuis bezoekt, is opgetogen: 'Het gaat er gemoedelijk toe, net als in een groot gezin.' De sfeer in Huis is veranderd in de afgelopen jaren. Moderne ideeën over opvoeding dringen ook hier binnen: de harde lijfstraffen zijn afgeschaft en er ontstaat wat aandacht voor elk kind apart.

Sinds 1810 wonen de wezen in het voormalige Oudemannenhuis aan het Groot Heiligland. Met honderdzeventwintig kinderen is men er toen ingetrokken. Vijftig jaar later wordt het Huis ingrijpend verbouwd. De jongens, de meisjes en de kleine kinderen krijgen eigen ruimtes om te slapen, te werken en te ontspannen. Een nieuw schoollokaal komt er ook. Geld om te verbouwen is bijeengebracht via giften, leningen en een door liefdadige dames georganiseerde bazaar.

Van het stadsbestuur hoeft het Huis geen bijdrage te verwachten. Sinds de weigering van de regenten om wezen naar de landbouwkoloniën in Drenthe te sturen, is de band met de overheid grotendeels verbroken. De regenten hebben toen steun gevonden bij de kerk en de naam van het Huis veranderd in 'Gereformeerd Weeshuis'. Het aantal kinderen schommelt in deze eeuw tussen de zeventig en de honderdzes.

Naast de binnenvader en binnenmoeder is er een aantal mensen in vaste dienst: twee schoolmeesters, de kindermoeder, de keukenmeid, de naaimoeder, de kleermaker en de bakker. De meesten van hen wonen ook in het Huis.

Hoe de sfeer rond 1860 is, spreekt duidelijk uit de nieuwe instructie die de binnenvader en binnenmoeder van de regenten krijgen: 'Zij zullen de

Weezen in eenen Christelijken wandel voorgaan, hen opvoeden in de vreeze des Heeren, in onderdanigheid aan allen die boven hen zijn gesteld.' De negentiende-eeuwse wereld is onwrikbaar ingedeeld in rangen en standen, zowel binnen de muren van het Huis als daarbuiten. De wezen, bijna zonder uitzondering arbeiderskinderen of afkomstig uit de kleine burgerij, worden zo voorbereid op hun ondergeschikte plaats in de maatschappij.

Maar de wereld raakt in het laatste kwart van de eeuw in beweging op vele terreinen. Ook in de wezenzorg ontstaat een discussie. In 1870 wordt de Vereniging in het belang van de Weezenverpleging opgericht, die heftige kritiek uit op de gang van zaken in de meeste weeshuizen en pleit voor uitbesteding van wezen in burgergezinnen.

'Oogenschijnlijk hebben de kinderen het beter in een goed ingericht gesticht: alles is er geregeld, de lucht is er frisser dan in een kleine woning (...) en op het leeren wordt meer acht geslagen, maar (...) de eentonigheid van een gesticht schijnt ongunstig op de ontwikkeling te werken.' Persoonlijke aandacht en warmte hebben de weeskinderen nodig! En waar kan dat beter dan in een gezin? Onder invloed van deze ideeën begint het beleid in veel weeshuizen te veranderen. Hoewel ook nog veel hetzelfde blijft, wordt de aanpak vriendelijker, de sfeer in huis 'gemoedelijker', de beroepskeuze (iets) ruimer, de persoonlijke aandacht groter.

Wanneer de binnenvader op 13 augustus 1894 in zijn dagboek noteert dat de kinderen met de binnenmoeder een dagje naar de duinen waren en 'zeer voldaan' terugkwamen, blijkt hieruit een moderne aanpak.

JOURNAAL VAN OPNEMING DER KINDEREN, 8 JANUARI 1894:

Maria Schenk (geb. 1879)

Petronella Schenk (geb. 1881)

Simon Schenk (geb. 1885).

'De ouders van deze drie opgenomene kinderen waren Cornelis Schenk overleden te Haarlem den 2 januari 1894 aan de gevolgen van tering en Maartje de Beurs overleden den 21 november 1886 aan de gevolgen van tering, volgens zeggen.'

De doodsoorzaak van de ouders wordt vanaf 1875 regelmatig opgegeven bij opname. 'Tering' (of tuberculose) wordt vaak genoemd. Deze gevaarlijke longziekte is volksvijand nummer één.

De naaikamer van het weeshuis rond 1900.

DE MEISJES

Van oudsher leren de meisjes naaien en breien in het Huis. Naast het onderwijs op de weeshuisschool in lezen, schrijven en godsdienst, is dat de opleiding die ze krijgen. Behalve leerzaam voor de meisjes is dit ook nodig voor het Huis. Want alle textiel die men gebruikt, wordt op de naaikamer gemaakt. Van de wezenkleding tot en met de tafellakens. Behalve naaiwerk is er ook altijd veel verstelwerk te doen.

Bovendien moet de uitzet die iedereen bij vertrek meekrijgt worden gemaakt en worden er naaiopdrachten van de burgerij aangenomen. Af en toe worden de meisjes ook ingezet bij andere huishoudelijke taken: in de keuken of bij het schoonmaken. Zo

leren ze de dingen die ze moeten weten om later zelf een huishouden te kunnen voeren.

Als de leeftijd van vertrek nadert – vanaf achttien jaar – gaan de regentessen op zoek naar een 'nette betrekking' voor het meisje. Dat betekent in deze tijd bijna altijd ergens in de huishouding, het vrouwenwerk bij uitstek: meer dan de helft van alle werkende vrouwen werkt als dienstbode of 'meid'. De eerste jaren na vertrek uit het Huis houden de regentessen contact met het meisje. Dit toezicht van de regentessen beschermt de meisjes enigszins tegen een mogelijk slechte behandeling van hun 'mevrouw' of 'meneer'. In een enkel geval gaat een meisje na vertrek uit het Huis als naaister de kost verdienen. Toch is dit allemaal tijdelijk bedoeld. Pas na het sluiten van een huwelijk zijn de regentessen echt gerust: een leven als huisvrouw en moeder is immers de ware bestemming van de vrouw!

UIT HET STAMBOEK DER WEESMEISJES 1864 – 1900:

Maria van Aalst, geboren 12 november 1859:

1881 - Verlaat 1 mei met haar uitzet het Weeshuis.

-Is in dienst gegaan bij mevrouw Muller, Hazepaterslaan.

1882 - Marie heeft f 10,- ontvangen tot haar uitzet behorende (dat krijgen de meisjes pas als ze een jaar in dezelfde dienst zijn gebleven) Mevrouw M. heeft uitstekende berichten over haar.

1883 - Nog in dezelfde dienst.

1884 - Marie getrouwd met een vroegere besteding van het Weeshuis.

1885 - Een knap gezin. Marie heeft een kind.

onder: Tweemaal per zondag wonen de burgerwezen een dienst bij in de Bakenesserkerk, ook wel 'kinderkerk' genoemd. De binnenvader (in het midden, met stok) houdt de boel in de gaten.

links: Twee bordurende weesmeisjes. Hun namen zijn bekend: Maria Bontebal en Regina Mouthaan. Maria kwam in 1870 met twee zussen en een broer in het weeshuis en vertrok in 1885. Regina kwam in 1875 en bleef tot 1886. Net als alle weesmeisjes leerden zij naaien en borduren.

Wie wonen er in het Huis?

Jaapje te midden van andere burgerwezen op de binnenplaats van het Huis, rond 1870.

innering 'droeve jeugd' beleven.

Net als de andere kinderen gaat Jaap eerst naar de weeshuisschool. Achteraf schrijft hij: *'Morgens van half tot heel negen uur ging er een kleine deur open in die groote poortdeur, dat was voor de schoolkinderen die geen weezen waren. En in eens kreeg hij het gevoel terug wat die open deur geweest was in zijn gekerkerde en gebonden jeugd. Dan zag hij een poosje in het daaglijksch leven daarbuiten. Hij zag menschen druk voorbijgaan, een oogeblik loopen in het vierkante raam der deur, haastig en met doelloze ogen kijkend, achter den zwarten rug van den ondermeester om, die met zijn magere beenen op de stoep de wacht stond te houden. Dan zag hij de groentevrouwen en de mannen die naar hun werk toegingen, hij hoorde ze niet alleen hij kon ze zien ook. Dat waren altijd oogeblikken geweest van bijzonder genot.'*

Op zijn elfde is de schooltijd in het Huis afgelopen. Hij wordt net als de andere jongens ergens als werkjongen geplaatst om een degelijk geschoolde arbeider te worden. Een heel enkele komt als schrijver op een kantoor te werken. Jaap komt terecht op een drukkerij. Maar dit is geen succes. Hij houdt het er niet lang uit: *'Huilend en snotterend greep Jaap zijn bankje vast en raasde van zich af: "Ik wil geen letterzet-*

ter worden, ik wil geen letterzetter worden."

Hierna gaat hij als leerling huis- en rijtuigschilder werken bij baas Velthuyzen in de Kerkstraat. Op de Burgeravondschool, waar hij vanaf zijn twaalfde lessen volgt, komt hij in contact met de schilder D.J.H. Joosten, die overtuigd raakt van zijn tekentalent. Joosten neemt Van Looy onder zijn hoede en geeft hem op zondag gratis tekenles. Op zijn aandringen geeft het regentencollege in 1876 Jacobus van Looy toestemming om naar de Academie voor Beeldende Kunsten in Amsterdam te gaan. Van verschillende kanten wordt geld bijeengebracht om deze – voor een eenvoudige burgerwees uitzonderlijke en dure – studie te betalen. Wanneer hij in 1877 het Huis verlaat, wacht hem een toekomst als (kunst)schilder en schrijver, en niet als rijtuigschilder.

JACOBUS VAN LOOY, EEN WEESJONGEN
'Binnen de witte wanden van den Kinderslaapzaal rookte de wasem van het kokend water dat pas in de tobbe was uitgestort. De tobbe heette "Hallef-Holland" omdat er nog een grooter tobbe was die "Heel Holland" werd genoemd. De meisjes waren al verschoond, nu was het de beurt der jongens; ze liepen op hun bloote voeten rond in hun blauwe, bombazijne borstrok met beenen knoopen (...)

Zo worden we door de schrijver/schilder Jacobus van Looy het Huis binnengevoerd waar hij als kleine jongen op de kinderafdeling terechtkwam. In het boek Jaapje heeft hij zijn jeugd in het weeshuis (1860–1877) beschreven, gezien door de ogen van een opgroeiend kind.

Geboren in 1855 als negende kind van een Haarlemse timmerman wordt Jaapje op vijfjarige leeftijd samen met twee oudere zusters in het weeshuis opgenomen. Tot zijn eenentwintigste zal hij daar blijven en een in zijn her-

Jongensportret door Jacobus van Looy.

Het manuscript van 'Jaapje', het boek waarin Jacobus van Looy zijn jeugd in het weeshuis heeft beschreven.

WERKJONGENS (1880)

-Jan van Amstel, oud 20 jaar, heeft het laatst als kopergieter gewerkt, is sedert Mei als milicien in dienst.

-Noé Cujon, oud 20 jaar, timmerman, werkt bij Daalberg, verdient 6 cent per uur.

-Johannes Honing, Oud 20 jaar, schilder, die gedurig van bazen verandert en door zijn onbestendigheid dikwijls zonder werk is, gelijk ook nu weder en daardoor zijn ambacht niet verstaat.

-Herman van Gaelen, Oud 19 jaar, steenhouwer, werkt bij Sabelis op het Spaarne, verdient 10 cent per uur. Heeft regenten verzocht mei aanstaande het Weeshuis te mogen verlaten, 'tgeen hem is toegestaan.

1894 – 1994 Een wereld van verschil

De stap van de laatste honderd jaar, van 1894 naar 1994, lijkt misschien wel groter dan die van de vijf eeuwen daarvoor. Voor een deel is dat natuurlijk gezichtsbedrog, want hoe langer geleden hoe mistiger het verleden. Maar voor een deel klopt het wel. Zo groot en talrijk zijn de verschillen.

Om dicht bij ons onderwerp te blijven: de meeste mensen worden bijna twee keer zo oud (ouder dan zeventig in plaats van rond de veertig). Wezen zijn er dus nauwelijks meer. Tegenwoordig krijgen kinderen en jongeren met heel andere problemen te maken. De wereld waarin we leven is oneindig veel 'groter' en ingewikkelder geworden en niet meer beperkt tot huis en stad. Gezag, macht en gehoorzaamheid zijn niet meer zo vanzelfsprekend – niet in de maatschappij als geheel en dus ook niet meer in de verhouding tussen ouderen en jongeren.

Normen en waarden liggen minder vast. Naast de grote vooruitgang die dat gebracht heeft – in de vorm van meer gelijkwaardigheid tussen mensen – geeft dat ook onzekerheid.

Voor de Nederlandse kinderen begint de twintigste eeuw goed. Enkele belangrijke wetten ten aanzien van de behandeling, of liever de bescherming, van kinderen luiden een nieuwe, betere tijd in. In 1901 stelt de Leerplichtwet dat ieder kind recht op onderwijs heeft. Vier jaar later volgen de 'Kinderwetten', die het mogelijk maken om ouders die hun kinderen ernstig verwaarlozen uit de ouderlijke macht te ontzetten.

De staat neemt dan als het ware de taak en de verantwoordelijkheid van de ouders over om het kind te beschermen en op te voeden. Ook wordt hierin geregeld dat een kind dat iets strafbaars doet niet meer als een volwassen

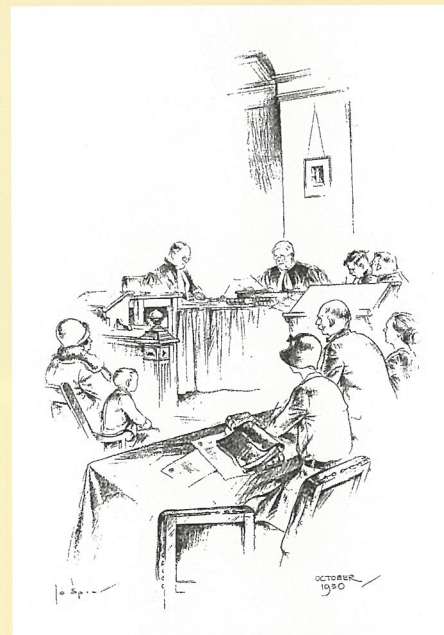
misdadiger gestraft mag worden. Speciaal jeugdrecht wordt ingesteld, waarin heropvoeding centraal staat. De staat zorgt voor het geld dat nodig is voor de opvoeding van de kinderen die aan haar zorgen zijn toevertrouwd. Door speciaal ingestelde voogdijraden wordt uitgemaakt hoe en door wie dat het beste kan gebeuren: door welke instelling of in welk pleeggezin.

Het aantal 'voogdijverenigingen' dat zich hiermee gaat bemoeien rijst alras de pan uit: van zestig in 1907 tot vierhonderddertig in 1938. In het 'verzuiilde' Nederland, waar alle verschillende gezindten en kerken – en dat zijn er nogal wat – eigen organisaties voor alles hebben, is dat niet te stuiten. De Nederlandse Bond tot Kinderbescherming (opgericht in 1899) regelt de subsidies. Aan toezicht of controle op het wel en wee van de 'geplaatste' kinderen komt de Bond nauwelijks toe.

Ook eeuwenoude instellingen als het Haarlemse Gereformeerd of Burgerweeshuis nemen 'voogdikinderen' op. Ruimte is er genoeg, nu het aantal wezen steeds verder afneemt. Binnen de meeste tehuizen verandert er verder voorlopig niet zoveel. Wel ligt de dagelijkse leiding nu in handen van een directeur (of directrice), die vanwege opvoedkundige kwaliteiten wordt aangenomen. Maar aan scholing van de rest van het personeel komt men niet toe. Plannen tot verbetering blijven steken: eerst door personeelsgebrek, later door de bezuinigingen tijdens de crisis van de jaren dertig. Eenmaal binnen de muren van een instelling geplaatst, gaat het kinderleven daar verder, kleurloos en kil, soms vele jaren lang.

In de pleeggezinnen, waar één op de twee voogdikinderen terecht komt,

is het beeld anders, maar niet minder somber. Een artikel uit 1929 onthult dat het pleegkind het vaak slecht heeft: eenzaam, achtergesteld bij de andere (eigen) kinderen in het gezin, en vaak bang om te klagen uit angst voor straf.

Vanaf 1921 kent de wet 'kinderrechter', gespecialiseerd in de rechten en belangen van minderjarigen.

De wereld rond 1910

De wereld rond 1910: een Haarlemse volksbuurt (de Groente-buurt).

De wereld rond 1930: een Haarlemse winkelstraat (de Grote Houtstraat).

1894 – 1994 Een wereld van verschil (vervolg)

De problemen waar de Kinderbescherming voor staat na de tweede wereldoorlog zijn enorm. Behalve dat veel inrichtingen beschadigd zijn, moet het contact met de pleeggezinnen weer opgepakt worden. Bovendien moet er opvang geregeld worden voor vierduizend joodse kinderen van wie de familie in de oorlog vermoord is. Ook twintigduizend kinderen van ouders die tijdens de bezetting Duitsgezind waren en daarvoor een straf moeten uitzitten, moeten ergens ondergebracht worden. Zo snel mogelijk wil men de zaak weer op poten krijgen.

Om een idee te krijgen van de stand van zaken in de verschillende kindertehuizen wordt in 1950 een groot nationaal onderzoek ingesteld. Iedereen schrikt van de resultaten: van deskundige, aandachtige behandeling van elk kind afzonderlijk is geen sprake. Het personeel is nog steeds slecht opgeleid, met ouders of pleegouders is nauwelijks contact. Op verschillende manieren probeert men dit te verbeteren. Meer geld wordt beschikbaar gesteld. Aan de opleiding, werkomstandigheden en betaling van het personeel in de tehuizen wordt iets gedaan. Het mes wordt gezet in de wirwar van voogdijverenigingen.

Intussen verandert de buitenwereld in snel tempo. De jaren zestig brengen stijging van de welvaart in de hele maatschappij. Meer tijd en meer geld maakt de blik vrijer, de patronen en verhoudingen losser. Dit geldt ook voor de jeugd, die zich steeds meer losmaakt van het gezag van ouders en ouderen. Besteedden de meeste jongeren eind jaren vijftig hun vrije tijd nog braaf bij een club of vereniging, in de jaren zestig gaan ze steeds meer hun eigen gang. Een eigen wereld ontstaat, met eigen muziek, kleding en sfeer.

Maar het protest tegen de gevestigde orde blijft niet beperkt tot de jongeren. Overal in de maatschappij klinkt het. In 1971 barst het ook los in de kindertehuizen en de wereld van de Kinderbescherming: weg met de betutteling; kinderen, ouders en pleegouders moeten gehoord worden; er mag niet óver hen beslist worden. Het kind hoeft zich niet alleen maar aan te passen aan de maatschappij, de maatschappij moet ook luisteren naar het kind!

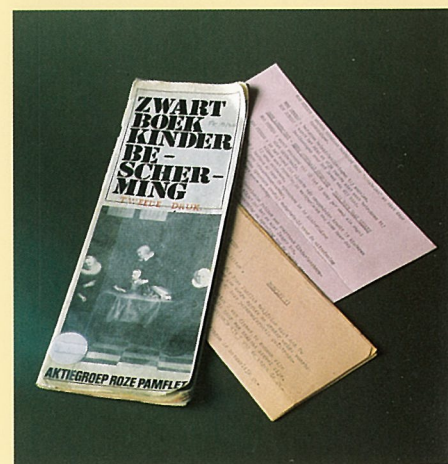
Inmiddels – we zijn in 1994 aangekomen – is er veel veranderd. Kinderen worden met meer aandacht geholpen als ze in de problemen zitten en hun ouders worden zo veel mogelijk betrokken bij het vinden van oplossingen. Alles is erop gericht dat kinderen en ouders zo snel mogelijk weer op eigen krachten verder kunnen. Met de toegenomen aandacht voor elk kind apart zijn er meer soorten opvang gekomen. Voor de kindertehuizen betekent dat: niet meer een heleboel kinderen samen in één groot streng gebouw, maar kleine groepen in allemaal verschillende kleinere huizen.

Allereerst probeert men tegenwoordig problemen in een gezin in een vroeg stadium aan te pakken. Dan kunnen de moeilijkheden misschien nog gewoon thuis opgelost worden, met wat hulp van buitenaf. Als dat niet meer lukt kan een tijdelijk opvanggezin misschien uitkomst bieden en anders een pleeggezin. Pas daarna komt het tehuis aan de orde. Daarin zijn dan weer verschillende mogelijkheden: gezinshuis, leefgroep, begeleid op een kamer wonen – afhankelijk van wat het kind nodig heeft.

Nog steeds zoekt men verder naar nieuwe manieren om kinderen en jon-

geren te helpen. De woorden veranderen – tegenwoordig praten we over ‘jeugdhulpverlening’ – maar de koers blijft dezelfde: doelgerichte hulp die zo kort mogelijk duurt en zo min mogelijk ingrijpt in je leven.

Het is inderdaad een wereld van verschil: of je kind bent in 1894, zonder recht op bescherming, opvoeding en onderwijs in een kleine, harde, onrechtvaardige wereld, of dat je kind bent in 1994, met rechten en veel meer mogelijkheden, maar wel in een heel grote onzekere wereld. Een helpende hand zo nu en dan blijkt nog steeds noodzakelijk.

Felle kritiek in dit Zwartboek Kinderbescherming, 1971.

De jaren vijftig: Haarlemse jeugd op de Grote Markt. Een eigen wereld, los van de volwassenen, kondigt zich voorzichtig aan.

Rond 1970 : inspraak en protest op elk gebied, op elke leeftijd.

Rond 1990: Het is de tijd van punk en graffiti: jongeren laten zich niet meer het zwijgen opleggen. Ze laten zichtbaar en letterlijk hun sporen na.

1994 Van één groot Huis tot vele kleine huizen

*Met blijde en opgewekte klanken
Begroeten we in ons lied
Dit schoon gebouw om God te danken,
Die 't ons ter woning biedt.*

Dit zingen de zestig Haarlemse burgerwezen braaf als ze in 1908 hun gloednieuwe Huis betrekken. Voor het eerst in de geschiedenis is speciaal voor hen gebouwd, terwijl juist in deze tijd het aantal wezen steeds verder afneemt.

De regenten zijn niet over één nacht ijs gegaan. Uitgebreid is overwogen of de bestaande behuizing aan het Groot Heiligland niet kan worden aangepast. De indeling van het oude gebouw staat een moderne, verantwoorde opvoeding in de weg, vinden de regenten: er is te weinig toezicht mogelijk. *'Zoowel het ondergeschikt personeel als de kinderen moeten weten, dat zij in al hunne bewegingen voortdurend onder toezicht staan.'* De directrice (sinds 1899 in functie) en de binnenvader moeten vanuit hun kamer alles in de gaten kunnen houden. Ook moet de scheiding tussen de jongens- en meisjeskant waterdicht zijn. Zelfs in de gang mogen ze elkaar niet tegen kunnen komen.

Het opvoedingsbeleid moet in meer opzichten worden aangepast: *'te veel macht is gegeven aan diverse moeders, die allen als koninkjes in den staat heersen (...) zoodat niet voldoende één lijn door de opvoeding loopt.'*

Uiteindelijk valt het besluit om een geheel nieuw gebouw neer te zetten, beter toegerust voor het moderne beleid dat de regenten voor ogen staat. Tot 1988 zal dit Huis aan de Olieslagerslaan door kinderen bewoond blijven.

Het leven in het Huis loopt in de pas van de tijd. Er komen minder wezen en meer kinderen die vanwege problemen niet thuis kunnen blijven. Verder verandert er niet zoveel tot 1940. Het leven gaat nogal eentonig zijn gangetje, met een uitje af en toe.

Wel hebben de kinderen meer met de buitenwereld te maken dan vroeger. Om te beginnen gaan ze 'buitenshuis' naar school; de weeshuisschool is in 1908 afgeschaft met de overgang naar het nieuwe Huis. Ook de grote meisjes komen meer buiten, aangezien ook het naaiatelier van het weeshuis niet meer bestaat. De toekomstmogelijkheden van de meisjes zijn iets ruimer gewor-

den. *'De meisjes zijn in verschillende rangen en standen terechtgekomen (...) Sommigen zijn mevrouwen met automobielen geworden, anderen werden onderwijzers, diacones, hulp in de huishouding of beste arbeidsters op velerlei gebied,'* noteert de directrice die het Huis van 1915 tot 1922 bestiert in haar memoires.

De wezenkleding is nog lang gedragen. Soms onder protest. *'In de eerste maanden, die ik hier in het weeshuis was, klaagden de oudere meisjes nog al eens over de wezenkleding. Ze noemden het "de kleedij der geteekenden". Langzamerhand verstomde het. Er was toch niets aan te veranderen,'* aldus dezelfde directrice. Tien jaar later raakt het in onbruik de wezenkleding buitenshuis te dragen. Heel verschillend zijn de verhalen van de kinderen uit deze en latere – nog vooroorlogse – jaren: *'Kil en koud was het, in dat grote Huis', 'Ik was doodsbang voor juffrouw (...)',* zijn vaak gehoorde klachten. Maar ook wordt er van dat 'gezellige grote Huis' gesproken en wordt benadrukt dat *'wij het maar goed hadden, terwijl zo veel mensen buiten armoede leden in die crisisjaren.'*

Na de oorlogsjaren komen ook in dit Huis de veranderingen. Moderne opvoedingsideeën doen hun intrede met de 'groepsindeling'. Niet meer een aparte kinderafdeling, meisjesafdeling en jongensafdeling, maar groepen van twaalf à dertien kinderen, jongens en meisjes bij elkaar, van verschillende leeftijden. Desondanks blijft er nog veel bij het oude, constateert de directeur die in 1965 aantreedt. *'De directeur was nog een echte weesvader, hij besliste alles. Hij was omgeven met een sfeer van heilig ontzag. Het personeel was nog intern. Ik vond dat geen goede situatie. De bezem moest erdoor: het*

De binnenplaats van het nieuwe Huis aan de Olieslagerslaan. Ter gelegenheid van de foto dragen de kinderen zondagse kleren en zijn er ook jongens aan de 'meisjeskant' aanwezig.

geheel moest zakelijker georganiseerd en de taken duidelijker afgebakend.'

In de volgende jaren gaat het allemaal heel snel. Aanpak en behandeling van de kinderen wordt wetenschappelijker: meer onderzoek, waar nodig wordt advies van buitenaf gevraagd. Een ander verschijnsel, dat hiermee samenhangt, is dat de meeste kinderen veel korter blijven. Niet meer een groot deel van hun jeugd, maar twee of drie jaar. En tijdens dat verblijf probeert men problemen op te lossen. Onderdeel van dat nieuwe beleid is dat het Huis – in 1959 omgedoopt tot Coen Cuser-Huis – zoveel mogelijk contact met de ouders onderhoudt. Om terugkeer naar huis eerder mogelijk te maken.

In de jaren zeventig zijn aanpak en opvattingen over kinder- en jeugdzorg langzamerhand dermate veranderd dat het grote Huis, zonder privacy voor de bewoners en met gescheiden jongens- en meisjesafdelingen, uit de tijd is geraakt. In 1979 vertrekt de eerste groep van vier kinderen naar een kleiner soort opvang: een gezinshuis. Daar gaat een echtpaar voor ze zorgen. In de jaren die volgen gaat die ontwikkeling door. Nog een gezinshuis, twee 'leefgroepen', 'kamertrainingcentra' en crisisopvang worden her en der in gewone huizen in de stad gevestigd. In 1988 vertrekt de laatste groep kinderen van de Olieslagerslaan. Twee jaar later gaat het Coen Cuser-Huis samenwerken met de Martha-Stichting, die speciaal op hulp aan meisjes is gericht. Meidenhulpverlening wordt een nieuwe taak. Ook de problemen van jongeren met een andere etnische achtergrond krijgen meer aandacht. De maatschappij verandert, de hulpverlening verandert mee.

Begin 1994 is de instelling verder uitgebreid met de Stichting Boddaertcentra Kennemerland en heet nu Stichting Jeugdhulp Kennemerland. In de Boddaert-huizen zijn de kinderen/jongeren een paar uur per dag; ze wonen verder thuis.

Gewone, kleine huizen hebben de plaats ingenomen van dat ene grote Huis. Allemaal verschillende huizen voor kinderen die allemaal anders zijn. Allemaal hebben ze hun eigen verhaal en hun eigen problemen.

De tijd van één groot huis en één herkenbaar uniform is toch wel lang geleden.

Vrije tijd op de grote-jongensafdeling, rond 1940.

De eetzaal van het nieuwe Huis rond 1910.

De regentschapsleden bijeen, 1943/1944. Links vooraan zit de directrice, freule Van Kreitschmar. De rol van regenten en regentessen verandert sterk in de jaren die komen. Hoewel hun betrokkenheid groot blijft, krijgen ze steeds minder direct met het dagelijks werk te maken.

1994 Wie wonen er in al die huizen?

UIT BRIEVEN EN GESPREKKEN:

Bij de kinderrechter:

'We werden aan mijn moeder toegewezen omdat mijn vader zo dronk. Zijn familie en haar familie waren met een heleboel gekomen op de zitting. Daar zaten ze met z'n allen, tegenover elkaar. Ik was misschien zes. Toen vroeg de kinderrechter ineens aan mij of ik nog wat wilde zeggen. Ik zei: mag ik m'n beer meenemen. Dat mocht.'

Waarom ik wil komen:

'Geachte meneer, mevrouw, Ik wil u graag uitleggen, waarom ik in het KTC wil komen wonen. Om twee redenen. De regels van onze godsdienst zijn erg moeilijk voor mij. Ik vind ze vervelend. Ook alles wat er bij hoort. Daarom heb ik grote problemen met mijn moeder gekregen. Ik heb een tijd bij andere mensen gewoond en geprobeerd om een oplossing met mijn moeder te vinden. Dat is niet gelukt. Ik kies nu voor zelfstandigheid en wil erg graag in het KTC komen wonen.'

Waarom ik wil komen:

1. Ik wil zelfstandig zijn.
2. Maar ik heb begeleiding nodig.
3. Ik weet nog niet hoe ik zelf zaken rond kamerbewonen moet regelen.
4. Hoe moet ik mijn toekomst invullen omdat ik nog met mijn cultuur bezig ben.
5. Ik kan vrijheid aan maar ik moet met mijn problemen bij iemand terecht kunnen.'

Een brief naar huis:

'Ik heb gehoord dat jullie met me willen praten maar dat wil ik niet. Ik wil jullie niet meer zien. Ik ben nooit gelukkig geweest bij jullie. Lachen betekent niet dat je gelukkig bent. Weten jullie waarom niet? Omdat jullie zulke grote egoïsten zijn. En mijn vader heeft spijt dat hij ons niet aan een weeshuis heeft gegeven, dus dat betekent dat hij ons niet wil.'

vader scham je je niet om met je eigen dochter naar bed te gaan?

Waarom ik hier ben:

'Ik hield het thuis niet meer uit. Mijn moeder wilde dat ik alles precies deed zoals zij dat wilde. School, muziek, ballet. Het waren allemaal dingen van haar. Mijn vader zag ik haast nooit. Ze waren al heel lang gescheiden. De vriend van mijn moeder vond ineens dat hij van alles over me te zeggen had. En ging met m'n moeder meedoen. Toen ging ik spijbelen en ook veel blowen. Uiteindelijk werd het allemaal onmogelijk.'

Een ex-bewoner:

'Het moeilijkste vond ik: praten, zeggen wat er was. Dat moet in een leefgroep. Dat kon ik helemaal niet. Dat hebben ze me hier geleerd. Toen leerde ik ook zelf oplossingen te bedenken.'

Een ex-bewoner:

'Ik had mijn moeder tien jaar niet gezien. Mijn begeleider hier heeft met mij m'n eerste brief aan haar geschreven. Nu zien we elkaar vaak.'

Een ex-bewoner:

'Toen ik acht was zijn we uit huis geplaatst. Ik en mijn broertje. Mijn vader had nooit tijd, die was altijd aan het werk. Mijn moeder kon niet aarden hier. Ze miste haar familie. Ze ging drinken van eenzaamheid en daarvan is ze helemaal ziek geworden. Voor ons kon ze niet meer zorgen. We kwamen toen bij het Coen Cuser-Huis. Eerst nog in het grote Huis. Daarna in een gezinshuis en weer later in het Driefasenhuis.'

Een ex-bewoner:

'Ik was dertien toen ik kwam. Thuis was altijd ruzie. Ik woonde met mijn zusje bij mijn vader en mocht mijn moeder niet zien. We werden altijd zo opgestookt. Ik hield het niet meer uit en ben weggegaan. Via het JAC ben ik toen hier terechtgekomen.'

HALLO! ik ben Peter en ik ben 16 jaar. ik schrijf nu op wat ik denk dat ik in het kamertrainingscentrum kan leren om later op mezelf te kunnen wonen. ik wil graag leren hoe ik het geld om moet gaan en hoe ik mijn kamer netjes moet houden op hoe ik mijn vrije tijd nuttig besteed want ik in de koffiestop vind ik niet echt vrijetijdsbesteding. van huis houdelijke dingen moet ik ook helemaal niks vanaf en ik hoop dat ik dat in het kamertrainingscentrum allemaal kan leren.
GROETEN
PETER

Om je leven beter in te richten moet je kunnen zeggen wat er aan de hand is: in een gesprek en op schrift.

DE HUIZEN NU

Crisisopvanggroep:

Als een kind (tussen de 7 en 13) thuis niet meer veilig is omdat de zaak daar helemaal uit de hand loopt, dan kan hij/zij bij dit huis terecht. Daar wordt hij/zij opgevangen en zoekt men binnen drie maanden een oplossing. Zo mogelijk gaat het kind dan weer terug naar huis. Als dat niet kan, wordt een opvanggezin, pleeggezin of een andere opvang binnen of buiten de instelling gezocht. Er wonen dus steeds andere kinderen in dit huis.

Leefgroep (van 7 tot 13 jaar):

Hier wonen zes kinderen. Een inwonend echtpaar zorgt voor hen. Het is de bedoeling dat er weer contact komt met de ouders. Misschien kan hij of zij op een gegeven moment weer naar huis.

Gezinshuizen (vanaf 4 jaar):

Een echtpaar, dat eventueel zelf ook kinderen heeft, zorgt hier voor nog vier kinderen. De vader of moeder werkt buitenshuis. Het leven daar is net als in een groot gezin. Er wordt wel zoveel mogelijk contact met de eigen ouders gehouden.

Leefgroepen (van 14 tot 18 jaar):

In een leefgroep leeft een aantal jongeren samen onder begeleiding. Zij hebben elke week een gesprek over hoe het gaat met een vaste 'mentor'. Heel belangrijk is ook het leven met elkaar in huis. Op vaste tijden worden groepsvergaderingen gehouden. Ieder heeft ook zijn praktische taken in huis.

Driefasenhuis (van 15 tot 18 jaar):

Hier is het mogelijk om stap voor stap de overgang van de beschutting van de leefgroep naar 'alleen op een kamer' te maken. Gezelligheid en geborgenheid is nog heel belangrijk hier.

Kamertrainingscentra (van 16 tot 18 jaar):

Voorbereiding op een zelfstandig leven, dat is het doel van deze huizen. Als je nog net te jong bent om alles alleen te doen, word je hier op weg geholpen.

Begeleid wonen (van 18 tot 23 jaar):

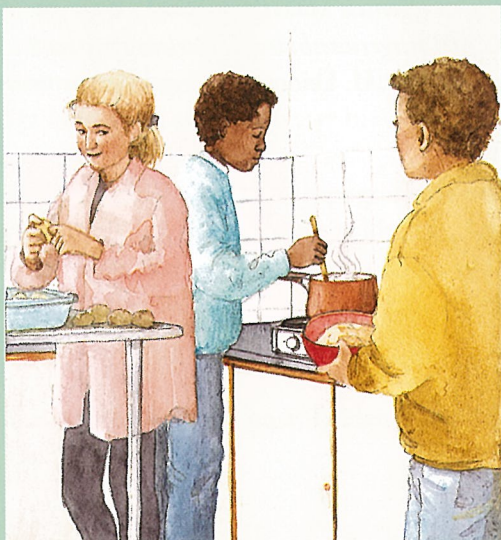
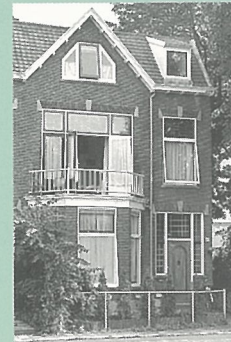
Niet meer zo intensief begeleid als in een 'KTC' (kamertrainingscentrum), maar nog niet helemaal op jezelf. Nog een beetje ruggesteun.

Boddaert-huizen (van 6 tot 18 jaar):

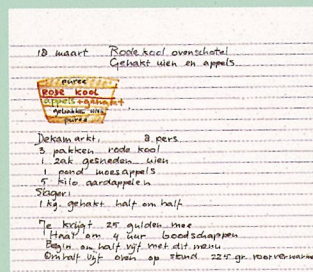
Alle wekdagen ga je hier na schooltijd naar toe. 's Avonds na het eten ga je weer naar je eigen huis. Ook in het weekend ben je gewoon thuis. Intussen probeert men de problemen die er zijn op te lossen.

De meidenprojecten:

Soms is het beter om met meiden onder elkaar te zijn als je kwetsbaar in het leven staat. Vanuit die gedachte wonen in één van de leefgroepen en één van de kamertrainingcentra alleen meisjes.

Vier van de huizen van de Stichting, anno 1994.

Leren koken

Sinds 1 januari 1994 horen er ook Boddaert-huizen bij de Stichting.

Als je nog meer wilt weten:

OVER DE GESCHIEDENIS VAN HAARLEM ALGEMEEN:

Allan, F. *Geschiedenis en beschrijving van Haarlem*. (Haarlem, 1874)

Koorn, F.W.J. e.a., *Ach lieve tijd, 750 jaar Haarlem en de Haarlemmers*. 13 delen (Waanders, Zwolle, 1983)

Temminck, J.J. *Haarlem door de eeuwen heen* (Haarlem/Antwerpen, 1982)

rond 1394:

Glaudemans, C.N.W.M. 'Veten in Haarlem 1365-1416'. In: J.W. Marsilje e.a. *Bloedwraak, partijstrijd en pacificatie in laat middeleeuws Holland* (Hilversum, 1990)

rond 1494:

Scheurkogel, J. 'Het Kaas- en Broodspel'. In: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* nr. 940 (1979)

rond 1594:

Spaans, J. *Haarlem na de reformatie, Stedelijke cultuur en kerkelijk leven 1577-1620* (Den Haag, 1989)

rond 1694:

Taverne, E.R.M. *In 't land van belofte: in de nieuwe stad. Ideaal en werkelijkheid van de stadsuitleg in de Republiek* (Maarssen, 1978)

rond 1794:

Daalder, R. 'Haarlem en de democratische revolutie'. In: *Jaarboek Haarlem 1975* (Haarlem, 1976)

rond 1894:

Messing, F.A.M. *Werken en leven in Haarlem 1850-1914* (Amsterdam, 1972)

OVER ARMENZORG - WEZENZORG - JONGERENHULP:

Groenveld, S. "Geef van uw haaf een milde gaaf Ons arme wesen". De zorg voor wezen tot 1800, als onderdeel van de armenzorg'. In: S. Groenveld (red.) *Daar de orangie-appel in de gevel staat* (Amsterdam, 1975)

Kagie, Rudie. *Met de beste bedoelingen, Tijdsbeeld van jeugd, beleid en samenleving* (Zutphen, 1991)

Loo, L.F. van. *Den arme gegeven... Een beschrijving van armoede, armenzorg en sociale zekerheid in Nederland 1784-1965* (Amsterdam, 1981)

Mulock Houwer, D.Q.R. e.a. *Internaat of pleeggezin, tweehonderd jaar discussie* (Amsterdam, 1975)

Mulock Houwer, D.Q.R. 'De wezenzorg in de 19^e en 20^e eeuw'. In: S. Groenveld (red.) *Daar de orangie-appel in de gevel staat* (Amsterdam, 1975)

Rooy, P. de. 'Kinderbescherming in Nederland'. In: B. Kruithof e.a. (red.) *Geschiedenis van opvoeding en onderwijs* (Nijmegen, 1982)

Schegget, H. ter. *Het kind van de rekening. Schetsen uit de geschiedenis van de kinderbescherming* (Alphen aan de Rijn, 1976)

Schmidt, J.D. *Weezenverpleging bij de Gereformeerden in Nederland tot 1795* (Utrecht, 1915)

Speet, B., H. Bouwknecht. *Het St Jacobs-Godshuis 1437-1987: 550 jaar katholieke charitas in Haarlem* (Haarlem, 1987)

Spijkers, A.P.A.M. "Van aalmoes tot sociale bijstand" Een overzicht van de stedelijke armenzorg in Haarlem'. In: *Jaarboek Haarlem 1979* (Haarlem, 1980)

Willemse, Th.R.M. *'De wees een zorg' Pedagogische geschiedenis van de weezenzorg*. Typoscript (Leiden, 1984)

OVER HET HEILIGE-GEESTHUIS - BURGERWEESHUIS:

Archief van het Gereformeerd of Burgerweeshuis. Dit archief bevindt zich in het Gemeentearchief van Haarlem en is te raadplegen via een inventaris die in 1947 is opge maakt door G.H. Kurtz.

'Dit is onze zorg'. Een tentoonstelling in twee gebouwen over 350 jaar kinder- en bejaardenzorg (Haarlem 1975)

Enschedé, A.J. *Verslag over de geschiedenis en den eigendom van eenige godshuizen* (Haarlem, 1861)

Looy, J. van. *Jaapje* (Leiden, 11e druk, 1942)

Overmeer, W.P.J. *De weezenverpleging te Haarlem in de loop der eeuwen* (Haarlem, 1903)

Schröder-van Gogh, M. *'Uyt minne bevolen'. Van wezen, kindermoeders en regenten* (Haarlem, 1948)

Zuurbier, A. *Het burgerweeshuis te Haarlem 1765-1908*. Scriptie soc. gesch., R.U. Leiden (Leiden, 1990)

Verantwoording van de illustraties:

Voor de plaatsaanduiding van de afbeeldingen worden de volgende afkortingen gebruikt:

b.= boven, o.= onder, l.= links, r.= rechts, m.= midden.

Archeologisch Museum Haarlem

Blz. 10.

Collectie A.G. van der Steur, Haarlem

Blz. 39 r.m.

Collectie Van Beuningen-de Vriese, Museum Boymans-
van Beuningen, Rotterdam

Blz. 20 o.

uit: Eigen Haard 1887, nr. 21, blz. 259

Blz. 44 r.o.

Fondation Custodia (coll. F. Lugt), Institut Néerlandais,
Parijs

Blz. 30 m.

Frans Halsmuseum, Haarlem

Blz. 18 o., 23 r.o., 27, 30 b., 32 r.m., 34 l.b., o., 38 o.,
41 r.o.

Gemeente-archief, Haarlem

Blz. 14, 15 b., r.o., 18 l.b., 24, 26 o., 28 b., m., 34 r.b.,
35 b., 40, 42 o., 43 r.b., m.

Gemeente-archief, Haarlem, afd. bibliotheek

Blz. 32 l.m., 33 b., 36 b., 38 b., 47 b.

Gemeente-archief, Haarlem, topografische atlas

Blz. 15 l.m., 16, 17, 18 r.b., 22 o., 23 l.b., r.b., l.m., 26 o., 30
o., 31 o., 32 l.b., r.o., 33 o., 36 o., 37 l.b., o., 39 l.b., r.b.,
l.m., l.o., 41 l.b., m., 44 l.b., r.b., m., l.o., 45, 46 l.o., r.o.,
48 l.b., m., 49, 50 r.b., 53, 56, 57.

Gemeentelijke Archiefdienst, Leiden

Blz. 29 b.

Gemeentelijke Archiefdienst, Utrecht

Blz. 43 l.b.

Maarten Brinkgreve GKF, Amsterdam

Blz. 25 o.

Mulock Houwer Bibliotheek, ministerie van Justitie,
Den Haag

Blz. 54.

Peter Spier, Books inc. Shoreham, N.Y., USA

Blz. 52.

Rijksmuseum, Amsterdam

Blz. 12.

Rijksmuseum Het Catharijne-convent, Utrecht

Blz. 25 l.b.

Spaarnestad Fotoarchief/NFGC, Haarlem

Blz. 55.

Teylers Museum, Haarlem

Blz. 25 r.b., 28 o., 31 b., 46 b.

Stichting Gereformeerd of Burgerweeshuis, Haarlem

Blz. 7, 15 r.m., 35 o., 37 r.b., 41 r.b., 42 b., 46 m., 48 o.,
r.o., 50 l.o., r.o., 58, 59.

Stichting Jacobus van Looy, Haarlem

Blz. 47 o., 51.

E.A. van Voorden, Haarlem

Blz. 13, 19.

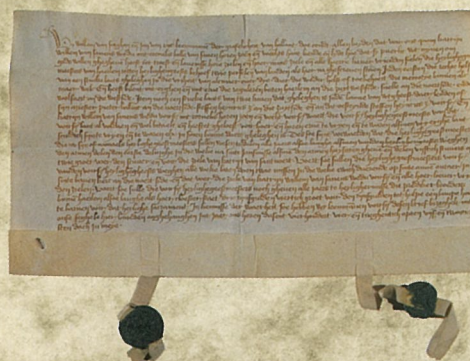
De eerste jaren van je leven heb je iemand nodig. Iemand die voor je zorgt, die je liefde, eten en kleren geeft. Die je wegwijs maakt in het bestaan. Als alles goed gaat heb je daar je ouders voor. Maar er gaat weleens wat mis. Vroeger en ook nu nog. Dan kan het gebeuren dat je helemaal alleen op de wereld staat. Als je geluk hebt zijn er dan anderen die je helpen. Dat gold vroeger en dat geldt nu.

In Haarlem werd in 1394 een Huis gesticht waar men zich het lot van weeskinderen ging aantrekken. Deze instelling bestaat zeshonderd jaar later nog steeds en biedt onderdak aan kinderen en jongeren die dat nodig hebben.

In dit boek wordt de geschiedenis van dit Huis in Haarlem verteld en verbeeld. Met grote sprongen van eeuw naar eeuw, vanaf de stichting van het Huis in 1394 tot aan deze tijd toe. Eerst is het beeld onscherp, omdat de archieven nauwelijks iets over de bewoners vertellen. Later krijgen de kinderen die in het Huis wonen steeds meer gezicht omdat dan ook over het dagelijks leven wordt geschreven. Geplaatst tegen de historische achtergrond van stad en armenzorg op dat moment ontstaat een beeld. Een beeld van zes eeuwen streng geregeld, maar wel beschermd kinderleven in een steeds veranderende, maar altijd harde buitenwereld. Zonder de bescherming van zo'n Huis hadden veel kinderen het in die zeshonderd jaar niet gered.

Gottmer-Haarlem

ISBN 90 257 2679 8

NUGI 213/480 9 789025 726799

ISBN 90-257-2679-8

